

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church seen from the south east.*

VERNINGE KIRKE

ODENSE HERRED

Historisk indledning. Senest ved reformationen må kirken være kommet under kronen, der 1671 overdrog *patronats- og kaldsretten* til rigsadmiral Henrik Bielke mod hans afståelse af gældsfordringer (jf. s. 3273, 3307).[1] Fra 1695 knyttedes kirken til hovedgården Søholm i nabosognet Køng (Båg Hrd.),[2] hvorfra den 1718 forgæves blev forsøgt inddraget i ryttergodset.[3] Efter hyppige handler i 1700-tallets sidste fjerdedel blev den o. 1800 overtaget af et interessentskab bestående af gårdmænd i sognet.[4] Overgang til *selveje* skete 1. jan. 1914.[5]

Ved landehjælpen 1524-26 var kirken med 20 mark blandt herredets højest takserede.[6] 1671 udgjorde kirkens *tiende* 40 tønder hartkorn og dens *jordegods* 14 tønder og 2 skæpper;[7] dertil lå også et skovareal kaldet 'kirkeskoven'.[8]

Som *værnehelgen* omtaltes i 1700-tallet Skt. Michael.[9]

Af *katolske præster* kendes foruden »Hr. Peer af Verninge«[10] også Michael Jacobsen (-1508-51-), hvis navn fandtes på såvel skibets hvælv (s. 3226, fig. 23) som på en (†)degnestol (s. 3248, fig. 55).[11] Køng (Båg Hrd.) var *anneks* 1687-1727.

Under Karl Gustav-krigene 1657-60 plyndredes kirken af svenske tropper, der foruden en †klokke (s. 3254), også ranede †altersølv og -klæder fra et ⋆monstransskab (s. 3250, fig. 56). Hertil knytter sig det *sagn*, at sven-

Fig. 2. Kirke og †kirkegårdsport set fra syd, o. 1919. Postkort i Lokalhistorisk Arkiv, Tommerup – *Church and churchyard seen from the south c. 1919.*

skerne i skabet skulle have fundet en sølvdolk, som en adelig frue havde begået selvmord med.[12]

Stolestadestrid. 1739 blev Niels Eriksen af Nårup idømt en mulkt på 1 rigsdaler for under gudstjenesten at have forulempet møller Niels Pedersens hustru og derefter siddet på møllerens skød under prædikenen, idet møllerparret efter hans mening uretmæssigt sad foran ham og hans hustru.[13]

Møntfund. Ved afgravning af gulvet 1918 (s. 3221) fandt man mønter, hvoraf den ældste var fra Erik 5. Klippings tid.[14]

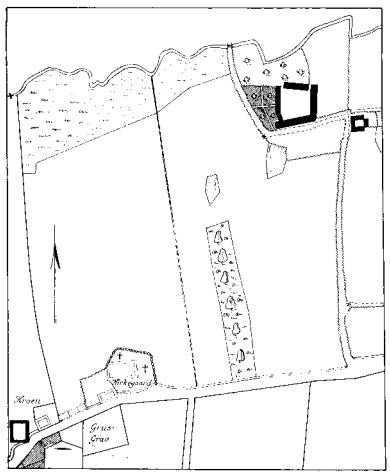

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af K. Nielsen 1779 og Bondesen 1810. – *Cadastral map.*

Kirken er placeret på en banke højt i landskabet, der præges af udløbere af de markante højdedrag i Vissenbjerg og Tommerup sogne. Sognets geografiske udstrækning og kirkens placering nær nordgrænsen[15] til Tommerup og Brylle gør det nærliggende at antage, at disse to sogne tidligt er udskilt fra Verninge.

Kirken er centralt beliggende nordligt i landsbyen, men befandt sig tidligere i dens nordøstlige udkant (jf. fig. 3). På sydsiden løber den gamle landevej mellem Odense og Assens, på nordsiden den nye.

Kirkegården er udvidet flere gange, betydeligst o. 1920[16] mod nord og 1967 mod vest.[17] Den seneste udvidelse skete efter plan af havearkitekt O. Raahauge-Askegaard, Langesø. Det vestligste afsnit er ikke taget i brug og henligger som et parklignende areal. Mellem den oprindelige kirkegård og de nye afsnit er der en tydelig terrænforskel, som dog er mest markant vest for tårnet, hvor en omfangsrig jordopfyldning 1919 var en forudsætning for henlæggelse af kirkens indgang til tårnets vestfacade (s. 3222).

Hegn. Kirkegården hegnes mod syd, øst og vest af kampestensdige, mod nord af en jordvold. Digerne er omsat talrige gange.[18]

Indgange. To køreporte i syd og vest er tegnet af Ebbe Lehn Petersen. Hovedindgangen fra 1990[19] i kirkegårdens sydvestre hjørne er skævt vinklet af hensyn til terrænforholdene og består af kvadermurede piller med låger af sortlakeret stål. Porten i vest ved Knarreborgvej fra 1967[20] har slanke, rødlige granitpiller med svejfede, hvide stakitlåger. En port i øst, ligeledes fra 1967, har hvide stakitlåger, hængt på granitpiller med det indhuggede årstal »1868«.

†*Hegn og indgange.* Kampestensmuren omkring kirkegården var 1589 dækket med munke og nonner ('hulsten'),[21] og betegnedes 1670 som forfalden.[22] 1848 blev der kørt græstørv og sten til 'ringmuren',[23] og året efter blev der på eller ved diget sået kløverfrø,[24] der vel blev høstet til kreaturfoder. En muret hovedindgang, uden tvivl i syd, blev 1668 repareret af Laurs Murermester fra Nyborg.[22] Arealet deromkring blev 1844 brolagt.[23] 1876[25] opførtes fire murede, kuglebærende og cementstrøgne piller med køreport og fodgængerlåger. Denne indgang var, som formentlig også dens forgænger, placeret i sydkapellets akse.[26] Den udvidedes 1919 med yderligere to fodgængerlåger. Samtidig anlagdes en trappe, idet man sløjfede en brolagt kørevej til søndre kapel ved flytningen af kirkens indgang fra kapellet til tårnets vestfacade (s. 3222).[27] 1952 opførtes en ny port med piller af betonsatte kvadre.[28] Den nuværende østre port havde en forgænger i form af en låge til præstegårdens mark,[29] rimeligvis identisk med en 'nordre låge' omtalt 1665.[30] En gammel smedet †*kirkerist* omtaltes 1853.[24]

Ægtpligtige bønder planerede 1839 kirkegården.[25] 1884 betaltes for planering og grusning af gangene.[24] Arealet lige omkring kirkebygningen har siden 1975 fået genetableret en brolægning.[31]

En stor poppel blev fældet 1852.[24] Få år senere blev der klaget over 36 træer, der skyggede, og hvis rødder hindrede graveren i at udføre sit arbejde.[32]

Fig. 4. Luftfoto af Verninge Kirke set fra syd. Foto Sylvest Jensen 1939. I KglBibl. – *Aerial photo of Verninge Church seen from the south.*

Et *kapel* er opført o. 1934 på kirkegårdens nordlige del efter tegning af arkitekt Ejnar Mindedal-Rasmussen.[33] Den hvidkalkede bygning af tegl har sadeltag og gavle med falsede højblændinger, den søndre desuden (retkantet) indgang i rundbuet spejl. Blandt sokkelkvadrene ses en genanvendt gravsten fra 1600-tallet (kirkegårdsmonument nr. 3).

Fyrrum, toilet og redskabsrum er bygget ind i det rampeanlæg, der 1919 anlagdes vest for tårnet (jf. ovf.).[34] Et *graverhus* lige øst for kirkegården er opført o. 2003 efter tegning af Finn Andersen, Tegnestuen Skovbrynet, Fredericia. Den derværende parkeringsplads er omlagt samtidig.

Et †*sprøjtehus* vestligt på kirkegården, fra sidste halvdel af 1800-tallet,[24] omtaltes endnu 1940.[31] Et †*nødtørftshus* fra o. 1906, i det sydvestlige hjørne, havde desuden plads til materialer og en †*ligvogn*.[35]

BYGNING

Kirkens ældste del er, vel i midten eller sidste halvdel af 1100-tallet, opført af granit og består af kor og skib samt en nu nedrevet †apsis. Hertil føjedes ved middelalderens slutning en korforlængelse, to kapeller, et tårn i vest samt et nu forsvundet †våbenhus ud for syddøren. Kirkens orientering afviger noget mod nord.

Den *romanske kirke* består af skib og smallere kor, hvortil har knyttet sig en nu nedrevet †apsis.[36] Skibets *grundplan* er omtrent regelret udstukket, mens det bemærkelsesværdigt korte kor, hvis udvendige længde forholder sig til bredden som 1:1,6, bliver markant bredere, ca. 40 cm, fra vest mod øst.

Materiale og teknik. Det bevarede murværk er overalt af rå kamp, dog med kvadersatte hjørner, og rejser sig over en dobbelt profileret sokkel, hvor den nederste har skråkant og den øverste karnisprofil (s. 2646, fig. 4).[37] Soklen bæres af et fundament af tre á fire skifter kamp, af hvilke det nederste springer noget frem i forhold til de øvre, og er lagt uden bindemiddel.[38] Talrige af apsidens sokkelkvadre har fundet anvendelse i den senere korforlængelses murværk, fortrinsvis i soklen. Af disse kvadres krumning fremgår, at apsidens diameter har været ca. 7 m, og at dens tilslutning til korets ca. 8,5 m brede østgavl har været let styltet. Stedvis ses et enkelt skifte glatte kvadre over soklen.[39]

Kirkens murværk bærer tydelige spor af en omfattende ommuring. Korets langmure er således kun bevaret til godt halv højde i nord og noget

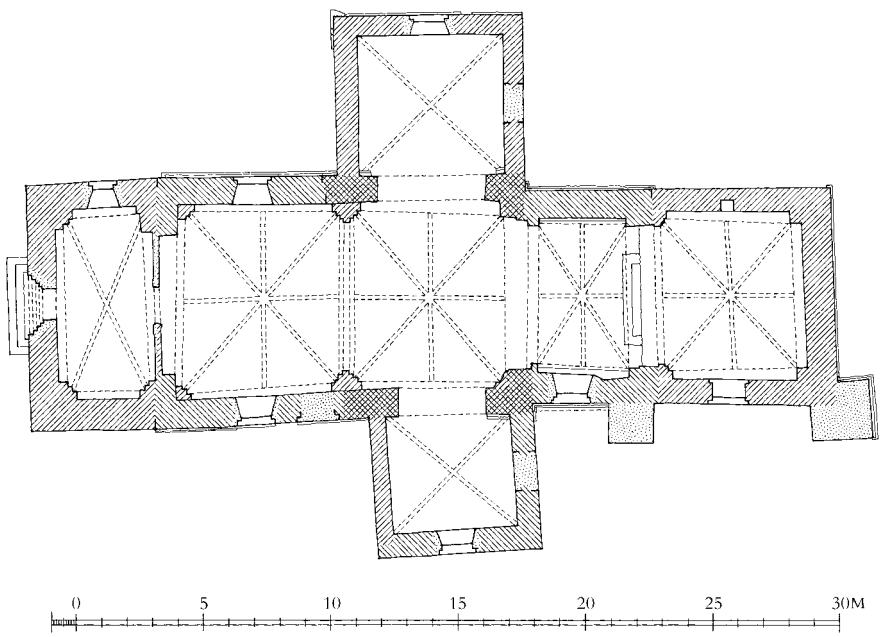

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af Ebbe Lehn Petersens Tegnestue 1963, suppleret af Kirstin Eliasen og tegnet af Merete Rude 2015. – *Ground plan*.

Fig. 6. Kirken set fra nordvest. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church seen from the north west.*

mindre i syd. Af skibet er hele den vestre tredjedel genopført af tegl fra overkanten af soklen, dog med genanvendelse af enkelte granitkvadre og rå kamp. Nordmurens midte og østhjørnet er bevaret til formentlig oprindelig højde, og her ses også bevaret bagmur af rå kamp. I syd står formentlig på tilsvarende vis bevaret et stykke murværk omkring facadens midte, også her med bagmur af kamp. Årsagen til de voldsomme ændringer skal uden tvivl søges i dårlige jordbundsforhold, der kan have forårsaget en delvis sammenstyrtning af skibets vestre ende. Således ses soklen under skibets vestre del at falde knap 50 cm i syd og 30 cm i nord.[40]

Døre. Begge den romanske kirkes dørsteder er bevaret på oprindelig plads. (†)*Norddørens* plads vises af et 160 cm bredt brud i det øvre sokkelled, og dørens østre kvadersatte vange står bevaret i 215 cm's højde. Tre kvadre i tilmuringen har uden tvivl udgjort en del af den vestre vange, idet en eller flere af disse har anslagsfals i den nu skjulte side.[41] Ligeledes ses dørens østre indvendige vange i en højde af godt 1 m. Det fremgår af bevaringsgraden, at døren må være tilmuret senest samtidig med ommuringen af skibets vestende (jf. s. 3207). Af †*syddøren* er formentlig blot bevaret den 153 cm lange tærskelsten, der indgår i facadens nedre, skråkantede sokkelled. Døren i øvrigt er ommuret i tegl (jf. s. 3211). Over stikket af den ommurede dør ses et fremspringende hoved af granit (fig. 7-8). Det noget forvitrede ansigt er smalt, nærmest trekantet, med åbenstående mund og vidt åbne øjne. Den ret spidse næse er fornyet i cement. Øverst ses antydning af personens hår. Ansigtet kan oprindeligt have indgået i udsmykningen af den oprindelige syddør. Tilstedeværelsen af en †*præstedør*(?) på korets sydside antydes af iagttagelser ved J. M. Nissen o. 1900 (fig. 72, sml. fig. 17), der registrerede – nu tilfældigt – indmurede karmsten under det da eksisterende vindue.[42] Det drejer sig dog snarest om rester af et eller flere vinduer.

Indre. I begge korets langmure ses et vandret tilbagespring, højest siddende i nord, angivende, til hvilken højde romansk murværk er bevaret. Triumfbuen er helt eller omtrent helt nedbrudt. En del af den senere hvælvpille i skibets nordøsthjørne fremtræder med et kraftigt fremspringende kragbånd med affaset underside (jf. fig. 16 og 26). Den del af pillen kan tolkes som nordre vange af en korbue,[43] men den hidrører snarest fra en regulering af den bevarede rest af triumfmuren i forbindelse med skibets overhvælvning (s. 3219). En sokkelkvader, der nu er indmuret

Fig. 7. Skibets tilmurede †syddør (s. 3205) og (tv.) kirkegårdsmonument nr. 7 (s. 3263). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Bricked-up south †door of the nave and (left) churchyard-monument no. 7.*

Fig. 8a-b. Granithoved over tilmuret †syddør (jf. fig. 7). a. Profil. b. Frontalt. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Granite head above bricked-up †south door (cf. fig. 7). a. Profile. b. Frontally.*

i korforlængelsens nordside, har skråkantet profil og hjørner i begge ender. Afstanden mellem disse, ca. 100 cm, svarer til triumfmurens tykkelse, og sokkelkvaderen har derfor med stor sandsynlighed indgået i den ene af triumfbuens to vanger.

Arkitektur. Kirkens sokkel og materialefordeling viser tydeligt slægtskab med kirkerne i Stenløse, Tommerup og Brylle (s. 3119 ff., 3275 ff. og 3309 ff.). Størst er ligheden med førstnævnte, der som Verninge har et kor, som er meget kort i forhold til bredden (sml. s. 3122 og 3204). Stenløse Kirkes tidlige datering til 2. fjerdedel af 1100-tallet (s. 3134) kan antyde en helt eller omtrent tilsvarende tidlig datering af Verninge Kirke.

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. I middelalderens seneste århundrede gennemgik kirken en lang række ændringer, hvis rækkefølge kun delvist lader sig fastslå med sikkerhed. Apsiden erstattedes af en korudvidelse, der øgede koret til dobbelt længde. I syd og nord tilføjedes et kapel ud for skibets østfag, og i vest opførtes et tårn. Vest for søndre kapel lå indtil 1600-tallets slutning et †våbenhus.

Ombygning af skibets vestende. Skibets vestgavl samt langmurene omtrent frem til kapellernes vestmure er opmuret hovedsageligt af munkesten i munkeskifte på den oprindelige, profilerede granitsokkel og med genanvendelse af enkelte kvadre og rå kampesten. Årsagen til den omfattende om-

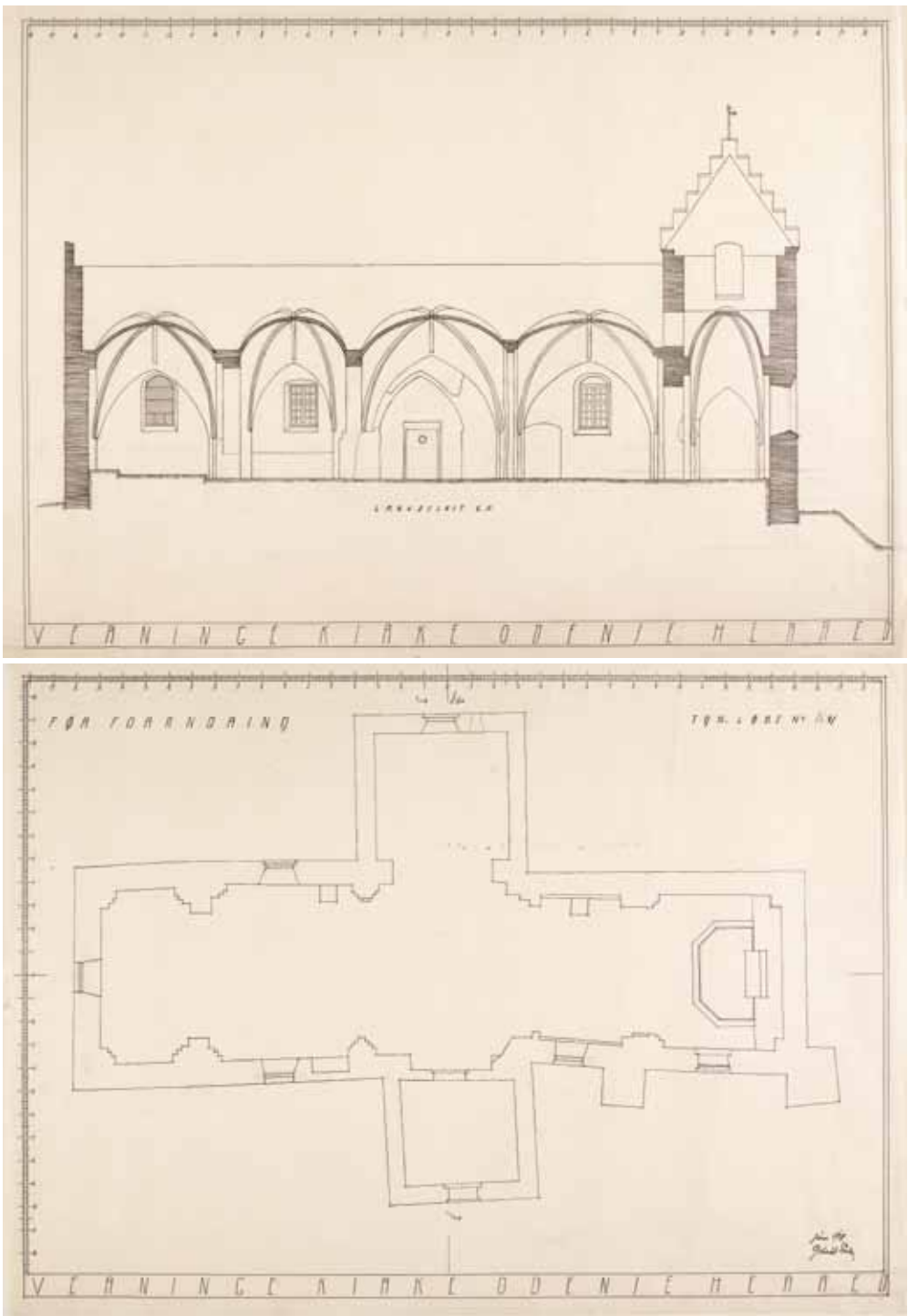

Fig. 9a-b. Snit og plan. 1:300. Målt og tegnet af Gerhard Poulsen 1918. I Danmarks Kunstbibliotek. – a. Længdesnit gennem kirken set mod syd. b. Plan. – *Section and plan. a. Longitudinal section through the church looking south. b. Ground plan.*

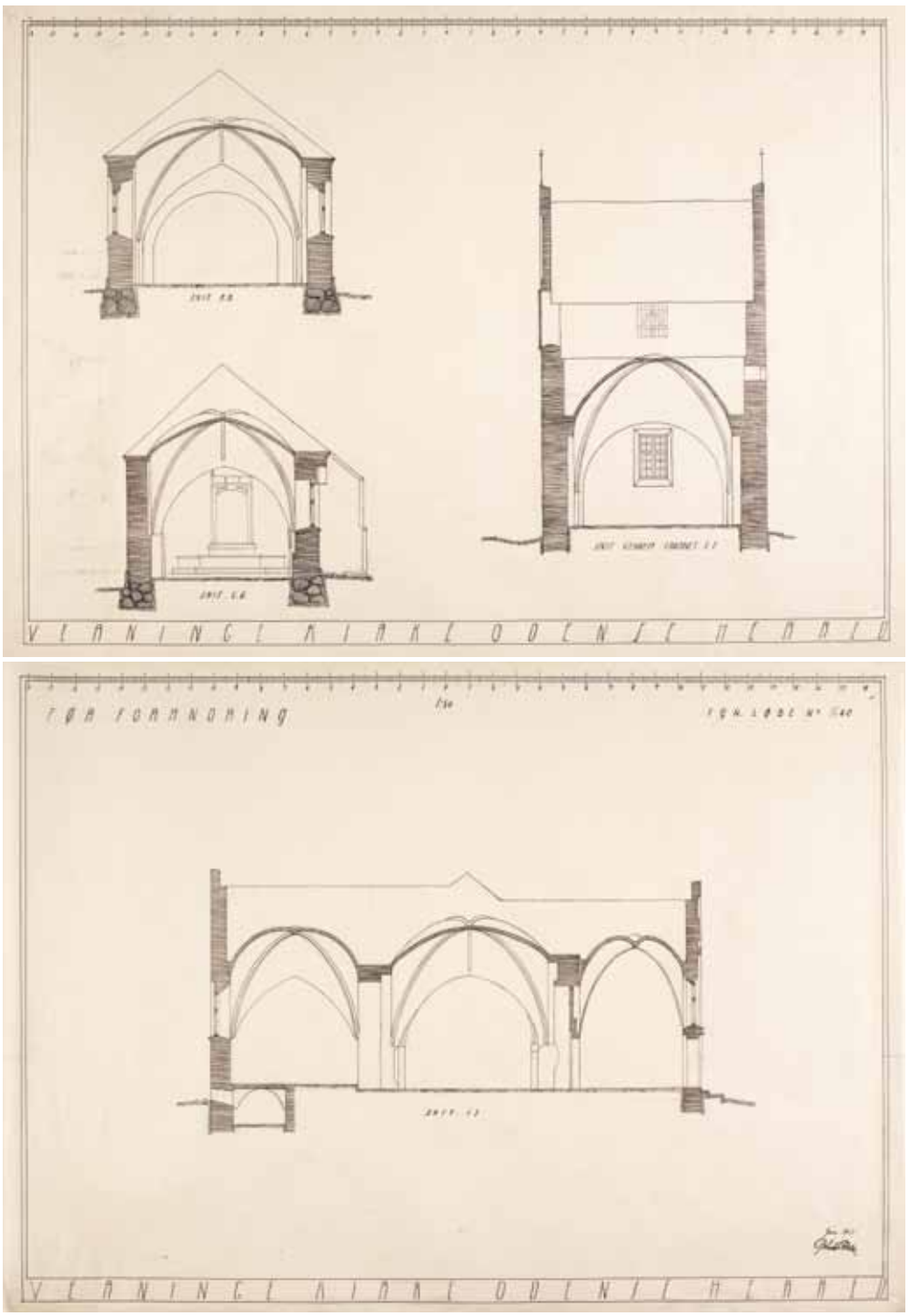

Fig. 9c-d. Snit. 1:300. Målt og tegnet af Gerhard Poulsen 1918. I Danmarks Kunstbibliotek. – c. Tværsnit gennem skibets vestfag set mod vest, det oprindelige kor set mod øst og tårnet set mod vest. d. Tværsnit gennem skib og kapeller set mod øst. – *Sections. c. Cross-section through west bay of nave looking west, the original chancel looking east and the tower looking west. d. Cross-section through the nave and chapels looking east.*

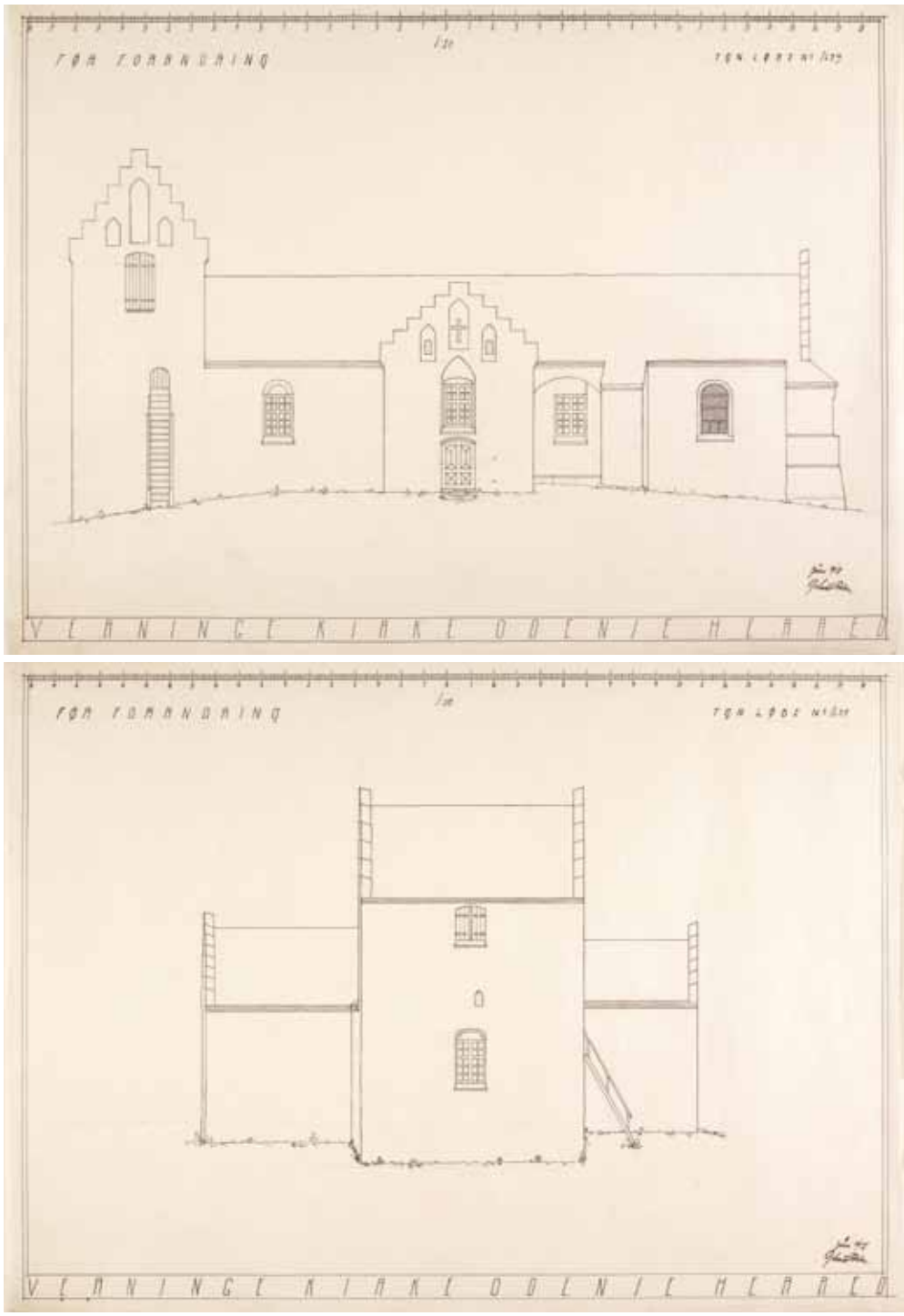

Fig. 9e-f. Opstalter. 1:300. Målt og tegnet af Gerhard Poulsen 1918. I Danmarks Kunstbibliotek. e. Opstalt af sydfacade. f. Opstalt af tårnets og kapellernes vestfacader. – *Elevations. e. Elevation of south facade. f. Elevation of west facades of tower and chapels.*

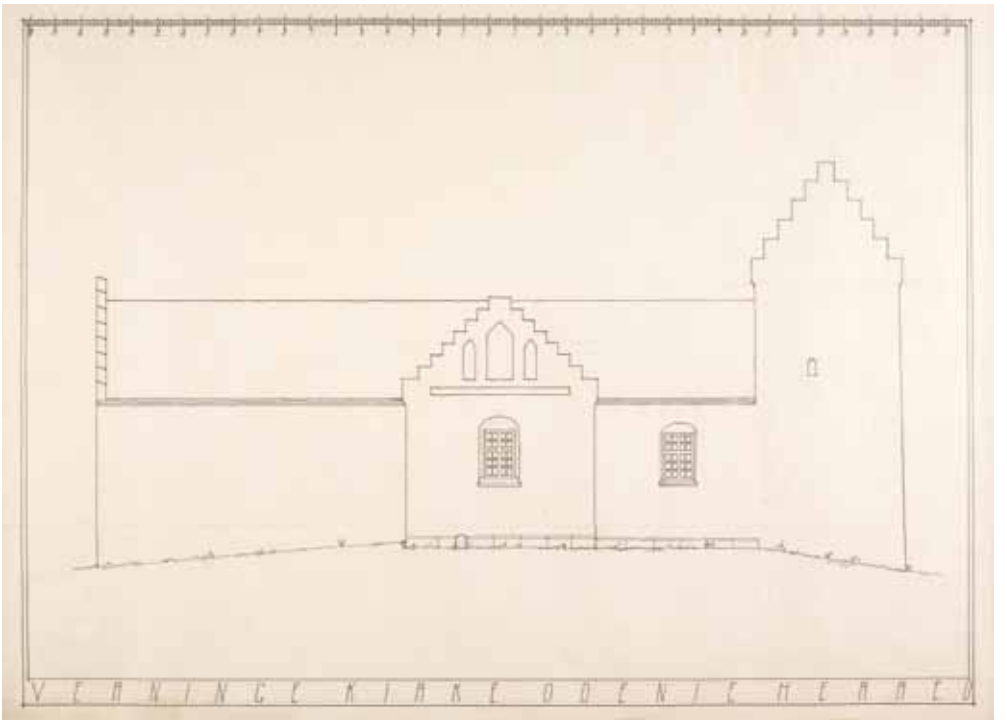

Fig. 9g. Opstalt af nordfacade. 1:300. Målt og tegnet af Gerhard Poulsen 1918. I Danmarks Kunstbibliotek. – *Elevation of north facade.*

bygning må søges i svigtende fundering, der giver sig til kende ved alvorlige sætninger i soklen. Skibets †syddør forblev på oprindelig plads, men fornyedes fuldstændigt i tegl over sokkelniveau. Endnu ses udvendigt et højtplaceret, slankt spidsbuet stik – kronet af det genanvendte granithoved (jf. ovf.) – mens vangerne sløres af senere ommuringer.Ved undersøgelser i forbindelse med kirkens udvendige restaurering 2015 er registreret en halvstensfals i begge dørens vanger. Den indvendige, frem til 1918 synlige, dørniche må formentlig for hovedpartens vedkommende hidrøre fra samme ombygning. Samtidig synes den oprindelige norddør tilmuret blot med bevarelse af dele af østre vange, mens det nye murværk forløber ubrudt hen over vestvangens tidligere placering. I sydsiden var der frem til 1918 bevaret dele af et fladrundbuet †vindue med udvendig halvstensfals og indvendig smig (jf. fig. 9e).[44] Indkapslet i det senere tårns østmur ses den til ombygningen hørende vestre gavltrekant, der prydes af en blændingsgruppe, bestående af en 2½ sten bred spidsbuet højblænding, flankeret af to lavere 1½ sten brede spidsbuede højblændinger.[45] Ombygningen lader sig vanskeligt datere nøjere, men den må være ældre end såvel kirkens ældste tilbygninger, våbenhus, sydkapel og tårn, som skibets nuværende overhvælvning.

Hvælv i koret? Dispositionen med de retkantede, kraftigt fremspringende hvælvpiller i det oprindelige kors hjørner (jf. fig. 26) og pillernes disharmoni med det nuværende hvælv antyder, at dette kan have haft en, ligeledes sekundær, forgænger, hvis nærmere udformning er ukendt.

†*Våbenhus.* Ud for skibets syddør lå et o. 1691 nedrevet våbenhus, der oprindelig må have været en selvstændig bygning. Dele af dets østmur må endnu være bevaret i den nedre del af søndre kapels vestmur (jf. ndf.) og ved stabiliseringsarbejderne 2015 (jf. s. 3222) registreredes, at sydgavlen havde været placeret ca. 0,5 m nordligere end kapelgavlen. Efter våbenhusets nedrivning overflyttedes dets funktion til sydkapellet, der fungerede som sådant indtil restaureringen 1918-19, da indgang blev flyttet til tårnet.

Fig. 10. Sydkapellets sydgavl set fra syd (s. 3213). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *South gable of South Chapel seen from the south*.

Et *søndre kapel* ud for skibets østfag er opført af munkesten i munkeskifte over en ikke fremspringende sokkel, hvori indgår talrige granitkvadre og sokkelkvadre, der formentlig alle hidrører fra skibets gennembrudte sydmur. Kapellet var fra opførelsen sammenbygget med det vest herfor liggende †våbenhus, hvis bevarede østmur udgør den nedre del af kapellets vestmur. Denne mur er markant tyndere end kapellets øvrige mure – kun 65 cm mod 90 cm i øst og 95 cm i syd. Flankemurene afsluttes af sekundære falsgesimser. En tilsvarende sammenbygning af et kapel og et ældre våbenhus ses ved Fraugde Kirke, Åsum Hrd., ligesom typen med sammenbygget våbenhus og kapel også kendes fra Kerte Kirke, Båg Hrd. og Vindinge Kirke, Svendborg Amt.

Kapellet har rester af to oprindelige (†)vinduer i hhv. syd og øst. Det østre, helt tilmurede, er fladbuet i såvel det ydre som det indre, mens det søndre, der udvendigt var anbragt i et højtrejst spidsbuet spejl, ligeledes var fladbuet og havde en halvstensfals såvel ude som inde; af vinduet er blot bevaret det tilmurede spejl over det nuværende vindue fra 1918-19 (sml. fig. 9e og 10). En nu fjernet dør for-

Fig. 11. Kirkens indre med sydkapellet set mod syd (s. 3213). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Church interior with interior of South Chapel looking south*.

neden i sydgavlen var sandsynligvis indsat o. 1691 samtidigt med nedrivning af †våbenhuset (s. 3211).

Sydgavlen er i sin nuværende skikkelse resultat af en senere ombygning, men endnu i 1856 (jf. fig. 17) havde gavlen formentlig bevaret rester af sin oprindelige udformning. Synlige var to lave, spidsbuede blændinger, der flankerede vinduets højtrejste spejl, over hvilket var to lave, rektangulære blændinger. Herover havde gavlen to nærmest rundbuede glugger. Biskop Jacob Madsen viser (fig. 71) to sidestillede tilbygninger med selvstændige sadeltage på kirkens nordside (sic!). Dette kan meget vel være det sammenbyggede søndre kapel og våbenhuset. Den højre (vestre?) bygning er vist med en dør i gavlen. Tagformen er behæftet med nogen usikkerhed; sandsynligheden taler for et pulttag op mod kapellet, men man kan ikke udelukke den af Jacob Madsen viste form med to selvstændige sadeltage og gavle.[46]

Kapellets indre forbindes med skibet af en arkade med retkantede vanger og spidsbuet overgribende stik. Rummet overdækkes af et samtidigt krydshvælv, der bæres af murede forlæg i væggene og har halvstens retkantede ribber.

Fig. 12. Spor over arkade til sydkapel af planlagt hvælv i skibet (s. 3214, sml. fig. 9a). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Traces above arcade of South Chapel of planned vault in the nave (cf. fig. 9a).*

Planlagt overhvælvning af skibet. Over den ovennævnte arkade til sydkapellet ses mod skibet et samtidigt, nu udmuret, forlæg til en planlagt overhvælving af skibet (fig. 12). Hvælvforlæggets bredde antyder en planlagt fagdeling af skibet med tre rektangulære hvælvfag. Med denne disposition ville skibets syddør komme til at sidde vestligt i det mellemste fag. Intet tyder på, at denne overhvælvning er bragt til udførelse.

Tårn. Den rektangulære, tværvendte bygning har nord- og sydgavlen i flugt med skibets langmure og rejser sig i tre stokværk; det øverste nu noget nedskåret. Tårnet, der er af munkesten i munkeskifte over en kun få steder synlig syld af rå kamp, er tydeligvis opført uden for den naturlige banke, på hvilken kirken er opført; således lå terrænet vest for tårnet ca. 1½ m lavere end tårnrummets gulv før restaureringen 1918-19. Østmuren er rejst oven på den bevarede gavltrekant i skibets ombyggede vestende (jf. ovf.). Forneden i murværket indgår sokkelsten og kvadre fra den oprindelige kirke. Også højere oppe ses sporadisk anvendelse af granitkvadre; tydeligst i nord, hvor to sokkelkvadre har fundet anvendelse på hver side af en glug. Døren i vest og vinduet i nord er indsat ved restaureringen 1918-19; sidstnævnte som afløser for et ældre, men ligeledes sekundært, vindue i vest.

Tårnrummet har oprindeligt haft fladt loft og blev forbundet med skibet af en bred, nærmest rundbuet, tårnbue.

Der er adgang til tårnets øvre stokværk gennem en fladbuet dør omtrent midt i mellemstokværkets sydmur.[47] Åbningen har trin i bunden, ligesom den fladbuede overdækning trinvist stiger mod tårnets indre. Døren nås ad en fritrappe, der indtil 1959 rejste sig frit fra syd mod nord;

Fig. 13. Tårnet set fra sydvest (s. 3214). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The tower seen from the south west.*

Fig. 14. Korforlængelsens østgavl set fra øst (s. 3217). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *East gable of chancel extension seen from the east*.

herefter langs skibets og tårnets sydmur fra øst til en repos foran døren (jf. s. 3222). Der optræder hyppige reparationer af trappen i kilderne. I 1846 udbedredes den, men allerede 1847 ansås en udskiftning for nødvendig; denne var dog endnu ikke udført året efter, om end det fornødne

tømmer var anskaffet.[48] Igen i 1874 måtte tårntrappen istandsættes og 1877 blev den fornyet.[24] Trappen er i efteråret 2015 nedtaget med henblik på fornyelse.

Mellemstokværket har to små glugger, en i vest og en i nord. Udadtil omtrent en sten brede og med aftrappet overdækning, mens de indadtil udmunder i en ca. 85 cm bred og 65-72 cm dyb, fladbuet niche.

Det lave klokkestokværk præges af nedskæringen o. 1691 (s. 3220). I øst ses to små, fladrundbuede glamhuller umiddelbart under nuværende gesims og anbragt på hver side af skibets tagryg. Af et 84 cm bredt glamhul i nord er blot bevaret den nedre del, mens resten er bortskåret ved den nævnte reduktion af tårnets højde. To store, fladbuede glamhuller i syd og vest er nyere. Gavltrekanterne i syd og nord er rejst 1879 som erstatning for ældre trægavle, der formentlig var opsat o. 1691.

Korforlængelse. Hen mod middelalderens slutning blev apsiden nedrevet, og det romanske kor fik en betydelig forlængelse mod øst. Forlængelsen er opført af munkesten i munkeskifte over en sokkel, der består af genanvendte sokkel- og murkvadre fra apsiden. Dennes oprindelige dobbeltsokkel er fordelt således, at skråkanten hovedsagelig har fundet anvendelse i syd og karnisprofilen i nord, mens østgavlens er blandet og med mange glatte kvadre.

Forlængelsens nuværende sydvindue er indsat 1907, muligvis med genanvendelse af dele af et oprindeligt vindue. Den nuværende åbning er fladrundbuet og med halvstensfals. Indvendigt skæres toppen af vinduet af skjoldbuen af et sekundært hvælv (jf. ndf.). Mod sædvane har korforlængelsen intet østvindue, ligesom også nordsiden er vinduesløs.

Gavltrekantens fod markeres af en tre skifter høj båndblænding (fig. 14). Herover rejser sig fem højblændinger, adskilt af to sten brede piller. Den kamtakkede gavl har fået lavere rejsning ved en ombygning af tagværket, og samtidig fornyedes de noget afkortede højblændingers stik. I den midterste blænding en rektangulær glug.

Forlængelsens indre har midt i nordmuren en spidsbuet *skabsniche*, der er 54 cm bred, 46 cm dyb og 110 cm høj. Rummet var oprindelig overdækket af et krydshvælv, der hvilede på murede forlæg i væggene og var anbragt lidt højere end det nuværende hvælv. En bevaret rest af sydkappens vestre svikkel er synlig fra loftsrummet.

Et *nordre kapel* er opført ud for skibets øste fag og må være omtrent samtidigt med korforlængelsen (fig. 15). Murværket er opført af munkesten i munkeskifte med nogen anvendelse af granitkvadre nederst i murværket.

Kapellet har oprindelige vinduer i øst og nord. Det østre (†)vindue er spidsbuet og tilmuret i begge murflugter. Det nordre, ligeledes spidsbuede, vindue har halvstensfalse udadtil og smige indadtil. Vinduet fremtræder nu noget reguleret ved restaureringen 1918-19, hvorved buetoppen blev afrundet, og åbningen formentlig tillige forlænget nedad.

Gavltrekanten viser tydelig lighed med korforlængelsens. Således markeres også her gavlfoden af en tre skifter høj båndblænding. Herover rejser sig tre højblændinger, adskilt af 1½ sten brede piller. Blændingernes stik og kamtakkerne hidrører fra den ovennævnte sænkning af tagrejsningen (s. 3220). To glugger i de flankerende blændinger er indsat eller genåbnede ved restaureringen 1918-19 (jf. fig. 15).

Kapellets indre forbindes med skibet af en bred, let spidsbuet, åbning med overgribende stik (jf. fig. 16). Rummet overdækkes af et samtidigt krydshvælv, der bæres af murede forlæg i væggene og har retkantede ribber, hvis nederste tredjedel er kvartstens brede, mens den resterende del er halvstens brede. Ribberne udspringer fra konsollignende 'aftrapninger' og mødes foroven i en toprude. Hvælvvederlagene markeres af et let fremspringende prydskifte, der dog ikke er ført helt ud i hjørnerne.

En samlet *overhvælvning* af hele langhuset, dvs. korforlængelsen, det oprindelige kor og skibet samt tårnrummet synes at være den seneste del af de middelalderlige byggearbejder, antagelig o. 1500 (jf. kalkmalerier). Arbejdets rækkefølge lader sig ikke fastslå med sikkerhed; hvælvene beskrives derfor her fra øst mod vest.

Korforlængelsens nye hvælv hviler på kvadratiske hjørnepiller i øst og dobbeltfalsede piller i

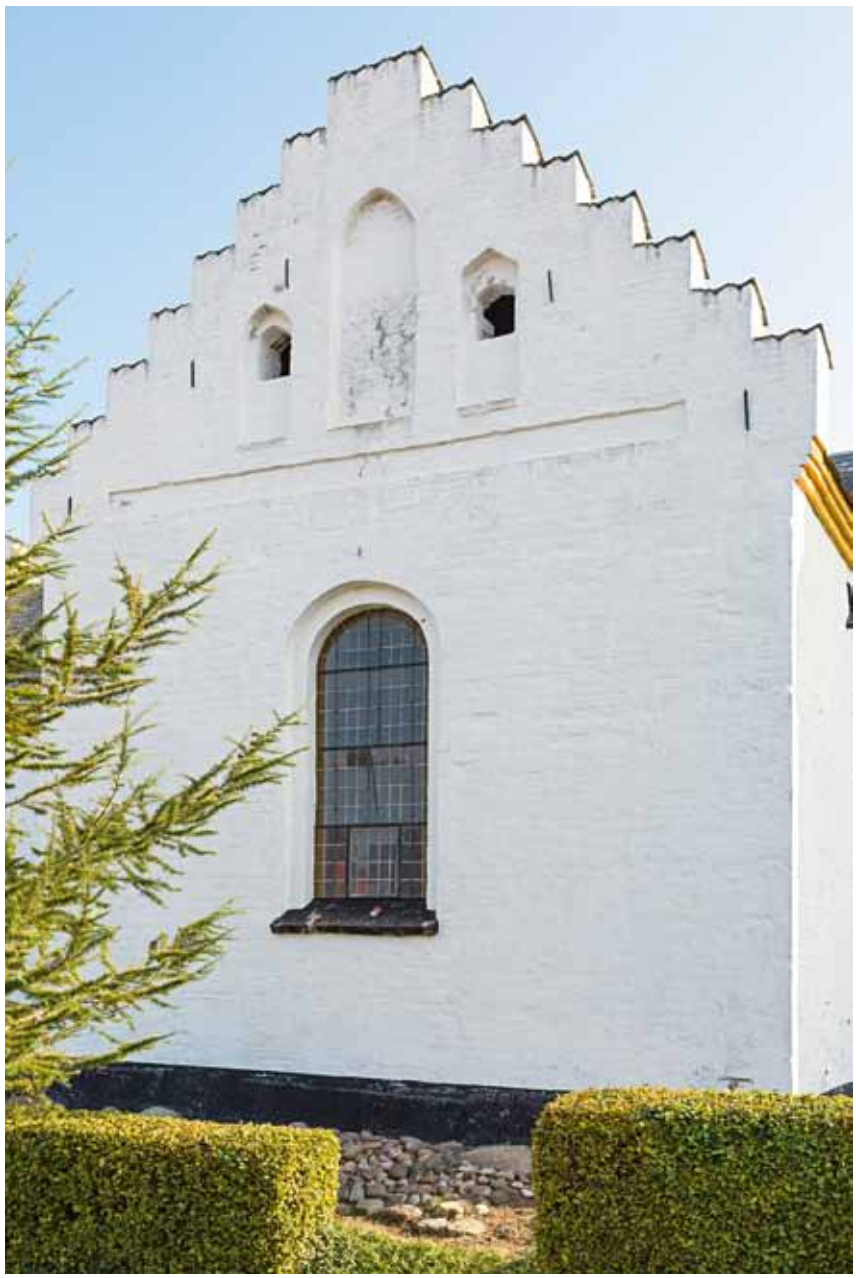

Fig. 15. Nordkapellets nordgavl set fra nordvest (s. 3217). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *North gable of North Chapel seen from the north west*.

vest.[49] Til alle sider er der helstensdybe, spidsbuede skjoldbuer. Hvælvet er ottedelt med retkantede halvstensribber.

Korets ligeledes nye hvælv er ottedelt hvælv med halvstensribber og bæres i nord og syd af helstensdybe, spidsbuede skjoldbuer, mens der mod øst og vest er brede, spidsbuede gjordbuer. Ribbernes nedre del er vredet på markant vis for at passe til rummets kraftigt fremspringende, kvadratiske hjørnepiller, hvilket underbygger en formodning om, at pillerne tilhører en ældre overhvælvning (jf. fig. 26 og s. 3211).

Fig. 16. Kirkens indre med nordkapellet set mod nord (s. 3217). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Church interior with interior of North Chapel looking north.*

Skibet dækkes af to fag ottedelte hvælv med retkantede ribber. Midt på langvæggene er der tredobbelt falsede vægpiller med hertil svarende dobbeltfalsede hjørnepiller i vest, mens hvælvene i øst bæres af tildannede rester af den oprindelige triumfmur.[50] På langvægge og vestgavl er der spidsbuede helstens skjoldbuer, og fagene adskilles af en falset gjordbue.

Tårnrummets hvælv er i modsætning til de foran beskrevne et krydshvælv med retkantede halvstensribber; dette skyldes sandsynligvis rummets begrænsede udstrækning i øst-vest. Hvælvet bæres af dobbeltfalsede vægpiller i hjørnerne og helstendybe, spidsbuede skjoldbuer. Disse er relativt lave mod nord og syd, hvilket atter er en følge af rummets dimensioner (jf. fig. 9a); til gengæld rejser hvælvet sig til samme højde som skibets, dvs. til en højde svarende til overkanten af mellemstokværket.

Eftermiddelalderlige ændringer. En muret (†)*krypt* i nordkapellets nordre halvdel, der formentlig kendes fra 1664 (jf. gravminder), er et langt, smalt rum, der var overdækket af to †grathvælv. Den oprindelige adgang var en muret †trappe, der fra kapellets søndre del førte ned til krypten. Rummet havde jordstampet gulv og i nordmuren nær østhjørnet en †lysåbning. Ved kirkens restaurering 1918-19 fjernedes kryptens hvælv og øverste del i forbindelse med en generel sænkning af kapelgulvet (s. 3221) og erstattedes af et lavereliggende bjælkelag.

Kirken har to *støttepiller*, der er anbragt henholdsvis på sydsiden ved sammenstødet mellem det oprindelige kor og korforlængelsen og ved sidstnævntes sydøsthjørne. 1665 omtaltes mangler på en pille på kirkens sydside.[51] Piller omtaltes atter 1668, da Laurits Murermester i Nyborg skulle 'forfærdige de to piller ved kirken'.[22] Det er

lidt usikkert, hvorvidt pillerne på dette tidspunkt blev nyopført eller blot blev repareret. Den østre pille er muret af munkesten i krydsskifte med to afsæt både på øst- og sydsiden; nederste del med let skrånende sider. Pillen er tækket med skifer såvel foroven som på dens to tilbagespring.[52] Opførelsen af den vestre pille er forårsaget af en alvorlig sætning i det romanske kors sydøsthjørne, hvis øvre del hælder mere end 20 cm mod syd. Pillen er opført af tegl i normalformat i krydsskifte, har et enkelt afsæt på sydsiden og er, som den østre, tækket med skifer.

Angiveligt som forsøg på at afhjælpe kirkens ringe vedligeholdelsestilstand foretog kirkeejeren Christian Bielke o. 1691 en voldsom reduktion af denne. Tårnet blev gjort ca. 2 m lavere, kirkens før højtrejste blytag blev ligeledes gjort lavere, våbenhuset i syd blev nedrevet og indgangen forlagt til sydkapellet. Klagerne herover fremførtes først for kongen af biskop Lodberg i 1718. Ifølge kongens svarskrivelse 1719 skulle biskoppen indstævne to kommissærer, foreslået af Christian Bielke, samt forhøre sognepræsten og andre, som måtte vide om sagen. Christian Bielke var imidlertid allerede død 1694, og der blev derfor sandsynligvis ikke foretaget yderligere i sagen.[53] Det er formodentlig ved denne lejlighed, at tårnets murede gavle erstattedes af bræddeklædte gavltrekanter (jf. fig. 17).

En reparation af trappen og lemmen til loftet over våbenhuset omtaltes 1846.[24] Sidstnævnte refererer til en †*etagedeling af våbenhuset*, dvs. det søndre kapel (jf. ovf.), med et indskudt loft. Det vides ikke, hvornår dette er indsat. Loftsrummet, der modtog lys fra kapellets oprindelige vindue i syd, tjente til opbevaring af materialer. Ved indretning af våbenhuset var den nederste del af den oprindelige kapelarkade lukket med en mur, hvori var en dør, der forbandt indgangspartiet med selve skibet. Arkadens øvre del var efterladt åben for at give lys til skibet. Ved et provstesyn 1846 beklagedes, at det åbenstående rum forringede lyden, så præstens prædiken dårligt kunne høres (jf. prædikestol). Det blev foreslået at indsætte et vindue i åbningen for at få lys ind, men i stedet valgte man helt at lukke åbningen. I øvrigt mente man, at problemerne med lyden 'måske ville løse sig, når kirken får sin nye prædikant, der er en begavet taler'.[54] Den endelige løsning blev dog, at man tilmurede arkaden helt.[55]

Nordkapellets gavl var 1847 revnet fra øverst til nederst, ligesom der var en revne i hvælvet ud

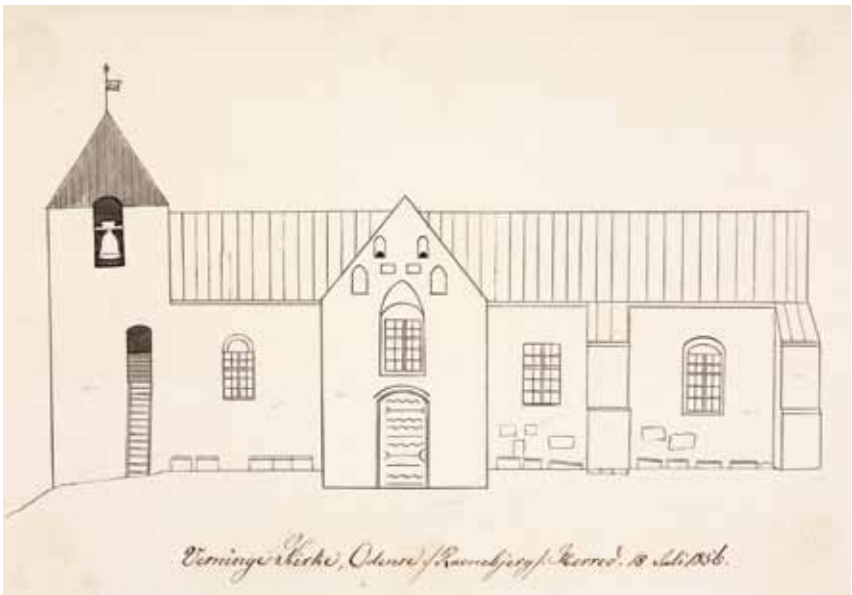

Fig. 17. Skitse af kirkens sydside. Tegning ved J. G. Burman Becker dateret 18. juli 1856. KglBibl. – *Sketch of the church seen from the south.*

Fig. 18. Kirken set fra sydøst. Foto M. Mackeprang 1918. I NM. – *The church seen from the south east.*

mod gavlen. Den fornødne reparation var, sammen med en række andre, så bekostelig, at kirken fik tilladelse til at udføre dem over fire år.[56]

Som del af kirkens almindelige vedligeholdelse blev der 1859 foretaget reparationer af tårnet.[24] En murvogn samt cement og kalk blev indkøbt 1876, hvor murer Hans Larsen udførte arbejder på murværket.[24]

I forbindelse med blytagets udskiftning med skifer 1879 (s. 3225) fik kirken nye, murede gesimser, ligesom gavlene i større eller mindre grad fornyedes og fik kamtakker; hermed forsvandt også de bræddeklædte gavle på tårnet. På det oprindelige kors sydside udlignedes den skævhed, der var opstået allerede ved opførelsen og yderligere forstærket ved den senere sætningsskade af sydøsthjørnet (jf. s. 3220), ved anbringelse af et fladt bueslag foroven udspændt mellem sydkapellet og korets støttepille (jf. fig. 1). Herved lykkedes det at skabe en lige gennemgående gesimslinje.[57]

Umiddelbart inden kirkens overgang til selveje 1. jan. 1914 besluttede menighedsrådet at arbejde på at gøre kirken til et 'hyggeligt og værdigt Gudshus'.[58] Ved kirkesynet senere på året fremlagdes en samlet plan, som videresendtes til ministeriet til godkendelse. Efterfølgende fik arkitekt Pedersen fra Glamsbjerg overdraget udarbejdelsen af tegninger til restaureringen.[59] Først 1918 blev arbejdet indledt og blev nu, efter ministeriets godkendelse, overdraget til den af kgl. Bygningsinspektør J. Vilh. Petersen anbefalede arkitekt, Gerhard Poulsen, Odense.[60] Efter licitation blev arbejdets udførelse givet til tømrermester R. Pedersen, Glamsbjerg og murer Chr. Jørgensen, Bogense.[61] Gerhard Poulsen døde imidlertid 26. oktober 1918 af Den Spanske Syge, og arbejdet synes fuldført under ledelse af Knud Lehn Petersen, Odense.[31] Ved restaureringen blev sydkapellet, der da fungerede som våbenhus, atter inddraget i kirken. Arkaden til skibet blev genåbnet, og den indskudte etageadskillelse fjernet. Gulvet i skib, kapeller og tårnrum blev sænket henved 0,5 m. Flytningen af indgangen til tårnet nødvendiggjorde en kraftig opfyldning af terrænet vest for

kirken (jf. s. 3202). Som et tillæg til restaureringen fremsattes i 1919 et ønske om indsættelse af blyindfattede ruder.[31]

Menighedsrådet ansøgte 1947 om tilladelse til at etablere en ny opgang til tårnets øvre stokværk. Arkitekt Axel Jacobsen udarbejdede forslag til en indvendig, muret trappe i tårnets sydmur. Da dette ikke bifaldtes af Den kgl. Bygningsinspektør, udarbejdede arkitekten et nyt forslag til en ny udvendig trætrappe langs sydfacaden.[20] Herefter henlagde menighedsrådet sagen indtil 1959, hvor den indtil 2015 bevarede trappe udførtes (jf. s. 3214).[62]

En omfattende stabilisering af kirkens granitsokkel med understøbning og omsætning er indledt 2015 efter forslag, udarbejdet af arkitekt Morten Krogh Madsen, Faaborg og ingeniør Peter Riisøe-Hansen, Ørslev.[62]

Døre. Ved indgangens flytning til tårnet 1918-19 blev der gennembrudt en dør i dets vestmur. Åbningen er mangefalset og fladbuet i spidsbuet spejl. En †*dør* i sydkapellets sydgavl blev indsat o. 1691, da våbenhusfunktionen flyttedes hertil. Dørens bredde var afpasset efter kapellets oprindelige sydvindue og overdækkedes af et fladbuestik, der ledsagedes af et fremspringende bryn. Døren blev tilmuret ved restaureringen 1918-19, men spores stadig ved revnedannelser i murværket.

Kirkens nuværende *vinduer* hidrører i hovedtræk fra restaureringen 1918-19. Korforlængelsens falsede, fladbuede sydvindue kan (jf. s. 3217) indeholde rester af et oprindeligt vindue, men blev ved restaureringen forlænget nedad. Kirkens øvrige vinduer, et i det romanske kors sydside, i skibets nord- og sydside samt i kapellernes gavle, blev samtidig ændret til den nuværende, tilsvarende udformning. I tårnets tidligere vindueløse nordside blev der samtidig indsat et lignende, men mindre, vindue. Samtlige vinduer har blyindfattede, rektangulære ruder i stangjernsrammer,[63] omgivet af en frise af farvet, gulligt glas. I korforlængelsens vindue desuden i samme farve et flettekors i cirkelslag.

Fig. 19. Kirken set fra nordøst. Foto M. Mackeprang 1918. I NM. – *The church seen from the north east.*

Fig. 20. Kirken set fra nordvest. Foto M. Mackeprang 1918. I NM. – *The church seen from the north west.*

†*Vinduer*. Et nærmest rundbuet, falset vindue i skibets sydside må være fra senmiddelalderen, men har senere fået vangerne borthugget i forbindelse med indsættelse af et trævindue (jf. fig. 13), ligesom et flad- eller fladrundbuet vindue i skibets nordside kan være middelalderligt (jf. fig. 6). Et kurvehankbuet, falset vindue i tårnets vestside var formentlig sekundært (jf. fig. 9f). Den generelle indsættelse af trækarme og -rammer i kirkens vinduer har sandsynligvis fundet sted i 1700-tallet. Jernstøber Allerup leverede 1845 to store *tagvinduer*, som murermesteren indsatte i kirkens tag.[24] Blandt forskellige smedearbejder 1847 var også stænger til at lukke vinduerne op og i med.[24] I 1876 blev syv vinduer i kirken malet.[24] Kirkeværge Nielsen henvendte sig 1890 til J. Vilh. Petersen med henblik på udskiftning af korforlængelsens vindue. Udskiftningen fandt dog først sted 1907, da der indsattes et blyindfattet vindue i stangjernsramme (jf. fig. 1).[64] I 1911 var der planer om at udskifte de resterende seks trævinduer, hvilket dog først skete ved restaureringen 1918-19.[65]

Kirkens *gulve* er lagt af gule, kvadratiske fliser og er i koret hævet tre trin over skibet. I stolestaderne er bræddegulve.

†*Gulve*. Kirkesynet foreslog 1850 at omlægge gulvet i koret, der var sprukkent og ujævnt, og også at omlægge gulvet i gangen, så de fleste ujævnheder blev udlignet.[24] Gulvet i våbenhuset, dvs. sydkapellet, blev 1890 fornyet med teglsten, lagt på fladen. De blev indkøbt fra Langsted Teglværk og lagt af murermester Jens Hededam.[66] Kirkesynet anbefalede 1911 bl.a. at udskifte gulvet i koret og midtergangen med fliser, men dette skete først ved restaureringen 1918-19.[65] Indtil da var gulvene overalt af teglsten, lagt på fladen og ordnet i kvadrater af hver to sten (jf. fig. 21, 27 og 53); korets gulv var hævet et trin over skibets. Gulvet under stolene i sydkapellet fornyedes 1947.[31]

Menighedsrådet havde 1905 planer om at fjerne det indskudte †*loft* i det daværende våbenhus,

Fig. 21. Indre set mod vest. Foto M. Mackeprang 1918. I NM. – *Interior looking west.*

sydkapellet, og at flytte kirkens materialer til en ny bygning på kirkegården. Efterfølgende skulle kapellets hvælv istandsættes og afstives med et muranker. Også dette arbejde blev udskudt til restaureringen 1918-19.[67]

Kirkens *tagværker* blev formentlig opsat 1879 ved blytagets udskiftning med skifer. Tagværkerne er af fyr med sporadisk genanvendelse af ældre egetømmer. Kirkens ældre †*tagværker* må være blevet udskiftet eller kraftigt ændret ved den sænkning af tagrejsningen, der angiveligt fandt sted o. 1691 (jf. s. 3220). Reparation af tagværker nævnes 1847.[68]

Tagbeklædningen er siden 1879 af skifer (jf. s. 3221). De enkelte skiferplader afsluttes nedadtil i en spids, således at pladens synlige del udgør en sekskant. Overvejelser om udskiftningen af tagbeklædningen fremsattes 1873 og de følgende år, og tilladelsen fra ministeriet forelå 1877.[69]

†*Tagbeklædning*. Ifølge biskop Jacob Madsen var kirken i slutningen af 1500-tallet tækket med bly, dog havde tårnet tegltag.[21] Reparationer på blytage nævnes hyppigt i kilderne, således 1659, da murermester Hans Hansen var nødt til at reparere kirkens tag med blyplader, taget fra våbenhuset, der i stedet repareredes med brædder.[70] Endnu o. 1665 manglede blyplader på våbenhuset.[71] Om tårnets tag, der repareredes 1668, anførtes to år senere, at det burde forsynes med et 'vindhul'.[22] En delvis omlægning af blytaget foretoges 1845, da dele af taget blev taget ned og lagt op igen.[72] Ved kirkesynet 1850 konstateredes, at blytaget over kirken ikke stødte helt op til tårnet, og at der derfor var flere åbninger mellem kirke og tårn.[24] 1868 var blytaget over våbenhuset lagt, og de gamle blyplader herfra anvendtes på den sydlige pille ved kirken, hvor de eksisterende tagsten aldrig havde kunnet ligge fast. Arbejdet udførtes af kobbersmed og blikkenslager C. C. Bruun, Odense.[66] I forbindelse med tagbeklædningens udskiftning 1879 (jf. ovf.) gav ministeriet tilladelse til, at midlerne fra salget af blytaget kunne anvendes til nye murede gesimser og kamtakker (jf. s. 3221) samt til anskaffelse af et nyt alterbillede (jf. s. 3234).[73]

Kirken har to *vindfløje*, der er anbragt på tårnets nord- og sydgavl (fig. 22). Fløjstængerne prydes af fire sæt volutlignende bøjler samt et kors af pile til markering af verdenshjørnerne. På hver fløjstang er en fane med opsplittet ende og årstallet 1656.

Opvarmning. Kirken opvarmes af radiatorer med oliefyret kedel i et underjordisk fyrrum i tilknytning til rummene ved støttemuren vest for tårnet (jf. s. 3204). Den tilhørende skorsten er i tårnets nordøsthjørne med skorstenspiben bag nordgavlens midterste kamtak. Fyret i sin nuværende form er opsat o. 1965.[20]

Ifølge kirkesynet 1884 og regnskabet fra samme år blev der indkøbt to †*kakkelovne*, der blev anbragt i kirkens nordside i 2. og 4. fag.[66] I forbindelse med kirkens restaurering 1918-19 blev ovnene erstattet af et nyt †varmeapparat, leveret af L. Lange & Co i Svendborg, og en ny skorsten etableredes i tårnrummets nordøsthjørne.[74] Menighedsrådet opfordredes 1931 til at anskaffe et nyt varmeanlæg.[31] Kirkeministeriet beklagede sig 1920 over, at man uden ministeriets tilladelse havde installeret *elektrisk lys*.[31]

Fig. 22. Vindfløj (s. 3225). Foto Kirstin Eliasen 2014. – *Weather vane.*

Kirken har tidligere fremtrådt med en brunrød †*murbehandling* over en sortmalet sokkel, således var der såvel 1845 som 1850 udgifter til bl.a. kalk, kønrøg og brunrødt.[75] En hvidtning af kirken nævnes første gang 1888.[31]

Kirkens fremtræder nu med hvidtede mure over delvis sorttjærede sokler og med gulkalkede gesimser.[76]

Fig. 23. †Kalkmalet indskrift o. 1505-08 i skibets østfag (s. 3226). Foto Eigil Rothe 1902. – *Wall-painted inscription c.1505-08 in eastern bay of nave.*

KALKMALERIER

Under en istandsættelse 1902 fremkom senmiddelalderlige dekorationer og indskrifter fra tiden o. 1500, som dog atter blev overkalket. 1919 udførtes en ny kalkmalet udsmykning. Denne sløjfedes 1966 ved en istandsættelse der også blotlagde senmiddelalderens kalkmaleri på ny.

Fremme står nu kun et sengotisk cirkelkors (fig. 25) i nordkapellets nordvestkappe. Korset, i rødt, blåt og hvidt, kantes af fire cirkler, den ydre med tovsnoning. Mellem korsarmene er små cirkler med prikker arrangeret i korsform. Motivet er omhyggeligt ridset med passer inden opmaling. Yderligere fem tilsvarende †cirkelkors er fundet i samme hvælv (jf. fig. 24).

†*Senmiddelalderlige kalkmalerier.* På korets østvæg fandtes 1902 et indvielseskors; på nordvæggen en måske samtidig minuskelindskrift, der var ulæselig. I skibets østfag, lige over østkappens gjordbue, fandtes 1902 minuskelindskrifter og rester af en hane i en 'gulrød' farve (fig. 23). Foruden en påkaldelse af Jesus og Maria (»ihs« og »maria«) læstes i nordøstkappen, med mindre typer, »hoc opus p(er) d(o)m(i)n(um) michaelem iacobi c(om)pl(e)tu(m) est« (dette arbejde er fuldført af hr. Michael Jacobsen) (jf. (†)degnestol). Indskriften sigter vel til indbygningen af hvælvene (jf. s. 3217), hvis datering måske fremgår af den mere utydelige linje herunder, der formentlig skal læses »mdv...« (dvs. efter 1505, måske 1508 jf. (†)degnestol). Ved siden af sydøstkappens ulæselige indskrift var afbildet en fugl, der må tolkes som en hane i kraft af sporen på højre fod og halefjerene, hvis konturer ligesom indskrifternes var indridset forud. På skibets vestvæg, over tårnbuen, fandtes 1966 ulæselige rester af en minuskelindskrift, malet med rødt efter forudgå-

Fig. 24. †Kalkmalede cirkelkors og dekorationer, nordkapellets hvælv set mod nord (s. 3226). Foto Olaf Olsen 1966. – *Wall-painted circular cross and decorations, vaulting of North Chapel looking north.*

ende konturindridsning i våd puds. På ribberne var malet brede skråbånd, i nordkapellet kantet af krabbeblade. Her fandtes tillige på ribben mellem nord- og østkappen et i hast malet ansigt (jf. fig. 24), der måske ikke var beregnet på at blive stående fremme.

†*Eftermiddelalderligt kalkmaleri*. En dekoration i gotisk stil blev udført 1919 af maler Andersen, Glamsbjerg, med forlæg i Brylle Kirkes få år ældre kalkmalede dekorationer (jf. s. 3324).[77] Den omfattede sparrer på ribberne, ledsaget af trekanter på siderne, samt rektangulære former på skjold- og gjordbuer; desuden to korsede kors på korets østvæg.

Fig. 25. Sengotisk kalkmalet cirkelkors i nordkapellet (s. 3226). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Late Gothic wall-painted circular cross in the North Chapel.*

Fig. 26. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Church interior looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventargenstand er den romanske døbefont. Ligeledes romansk er et ⋆røgelseskar i Nationalmuseet, der enestående prydes af engle med røgelseskar. Et korbuekrucifiks med flere lokale paralleller må anses for et fynsk arbejde fra tiden 1475-1500. De øvrige sengotiske stykker omfatter en lidt yngre ⋆krucifiksfigur (nu i Nationalmuseet), et ⋆monstranshus i Odense Bys Museer samt gavle og reliefskårne indskrifter fra en (†)degnestol fra 1508. Dåbsfadet, tilhørende 1500-tallets nürnbergske serieproduktion, bærer initialer og årstallet »1626«, men er tidligst skænket 1665. En bemalet alterbordsforside skal muligvis dateres så tidligt som o. 1550. Sygesættet fra o. 1600 bærer bomærke og initialer for sognepræst Stephan Laursen, ligesom et panel fra en (†)præstestol med årstallet 1606. Renæssancen er endvidere repræsenteret ved prædikestolen fra 1621, der med sine kartoucher og hermer slutter sig til en vestfynsk gruppe. Alterstagerne må være omtrent jævnaldrende. Smedejernsbeslag fra 1600-tallet er genbrugt på den nyere dør. En alterkalk er anskaffet 1662. To ⋆alterklæder fra 1700-tallet er i Nationalmuseet. Altertavlen er et illusionistisk maleri fra rokokotiden, o. 1750-75, med et arkitektonisk indrammet nadvermaleri. Fra 1800-tallet stammer klokken og en pengeblok samt et tidligere alterbillede af Anton Dorph fra 1890, der forestiller Jesus og den samaritanske kvinde. Altersølvet består af kalk og disk fra hhv. 1928 og o. 1800. Orglet er bygget 1972 af P. Bruhn.

Farvesætning og istandsættelser. Som helhed fremstår inventaret lyst. Siden en istandsættelse 1966 står de nyere stykker dels med grønne og røde pastelfarver (korskranke, stolestader, orgel, pulpiturbrystværn) og gråt (pulpitur), dels med mørkeblåt og forgyldning (det tidligere alterbillede, alterskranken og korstolene). De skriftlige kilder vidner om tidligere præferencer for perlegråt (o. 1850) og egetræsådring (slutningen af 1800-tallet). Ved hovedistandsættelsen 1918-19 (jf. s. 3221) fornyedes alterskranke og stolestader, ligesom der opsattes en korskranke og et orgelpulpitur i vest; istandsættelsens farveholdning blev beskrevet som 'ren og afdæmpet'.[78]

Fig. 27. Indre set mod øst. Foto M. Mackeprang 1918. I NM. – *Interior looking east.*

Alterbordet (fig. 28) er et sammenflikket panelværk, 198×95 cm, 106 cm højt. Ældst er den bemærkelsesværdige, bemalede alterbordsforside (180×103 cm), der må hidrøre fra tiden 1550-1600. Forsiden består af tre fyrreplanker, samlet med dyvler og indfattet af en (geret) profilramme. Bemalingen består af lodrette baner af grønt, hvidt, brunt og forskellige nuancer af rødt. Den tekstilimiterende intention er tydeliggjort ved lasuren på overgangen mellem farverne, der efterligner sammenvævningen af forskelligfarvet tråd.[79] Profilrammen fremstår med rester af en brun bemaling.[80] De nyere kortsider har i øst rester af glatte fyldinger men er i øvrigt af masonit ligesom bordpladen. Alterbordet er istandsat efter o. 1750.[81] Bredden er forøget 1890 ved anskaffelsen af Dorphs altermaleri (s. 3233), idet forsiden er forlænget med et fyrretræsbræt.[82]

Et *alterklæde* (jf. fig. 26) fra 1966 er vævet af okkergul uld.

⋆*Alterklæder.* 1) (Fig. 29), o. 1700, ca. 250×80 cm. Det er sammensat af to stykker damaskvævet satin med indvævede (brocherede), guldomviklede tråde og, nu falmet, blå silke.[83] Det fremtræder asymmetrisk med et tværgående mønster bestående af halvmåneformede vinge- og plantelignende hybrider, zigzagstriber, sammenlåste ringe og blomsterhoveder. Derimellem ses falmede åkandelignende planter. Klædet er formentlig vævet i Frankrig eller Italien.[84] Det er påsyet metalkniplinger i seks lodrette baner samt en bredere bort foroven. Det var i anvendelse indtil 1901, hvorefter det tjente som underlag for et †alterklæde.[42] Overdraget til Nationalmuseet 1918 (inv.nr. D 9570).

2) (Fig. 30), fra rokokotiden, o. 1750, af silke og uld, 180×95 cm. Det består af fem sammensyede stykker med ensartet naturalistisk blomstermønster brocheret med grøn og mørkeblå silke. I nedre venstre hjørne er rest af en påsyet bort. Den har stiliseret rankeslyng i en gylden farve med hvid konturtegning på mørkeblå bund. Senere anvendt som underfor på ⋆alterklæde nr. 1 og med dette tilgået Nationalmuseet 1918 (inv. nr. D 9570).

Fig. 28. Alterbordsforside, o. 1550-1600, med tekstilimiterende bemaling (s. 3230). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Communion table frontal, c. 1550-1600, with imitation textile paintwork.*

Fig. 29. *Alterklæde nr. 1, o. 1700 (s. 3230). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – **Altar cloth no. 1, c. 1700.*

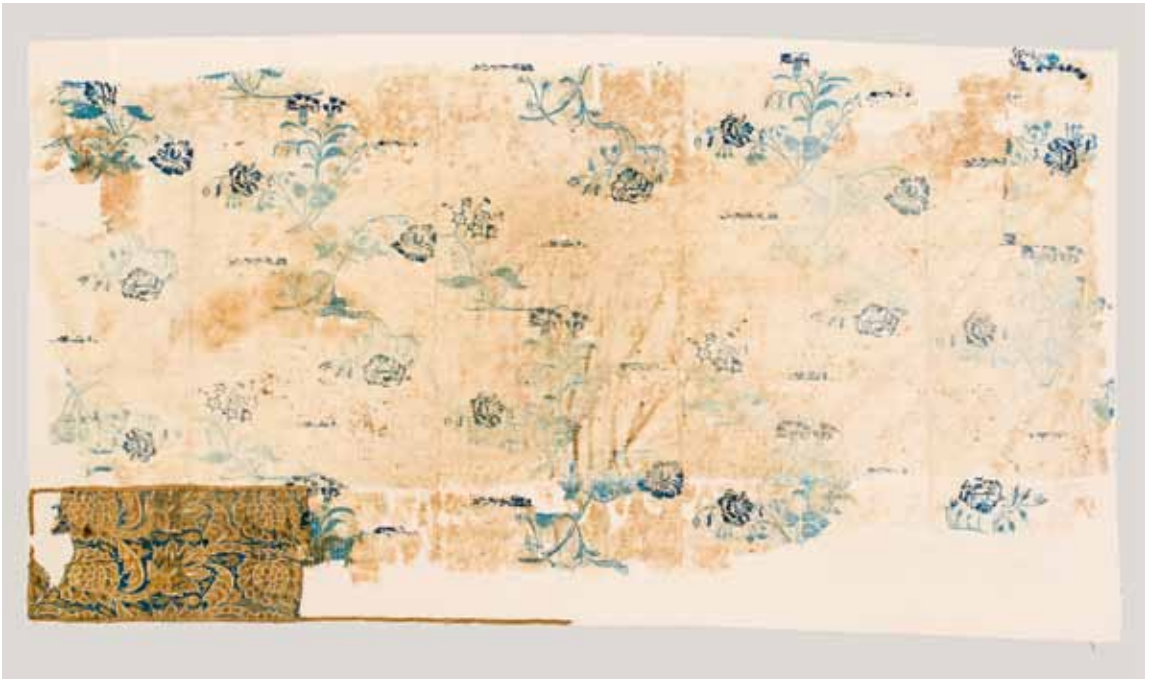

Fig. 30. *Alterklæde nr. 2, o. 1750 (s. 3230). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – **Altar cloth no. 2, c. 1750.*

†*Alterklæde,* 1901, af rødt plys med guldbesat kors og frynser.[24]

Altertavlen (fig. 31) fra 1750-75 er et illusionistisk panelmaleri i rokokostil med en nadverfremstilling i arkitektonisk indramning. Tavlen, 377×249 cm, er samlet af egeplanker[85] og har svejfede udsavninger som kontur for bemalingens trompe l'oeil-effekt. Arkitekturen er overvejende i grå toner. Dette gælder navnlig postamentet med de rocailledekorerede, diagonalstillede fremspring. Storstykkets glatte søjler med rødlig marmorering og korintiske kapitæler flankeres af konkavt virkende liséner med grøn marmorering. Den sprængte gavls kurvede tandsnitsgesims vrider sig op i en flad baldakin med forgyldte kvaster, heraf fem oprindelige i stuk; kronet af en forgyldt vaseopsats.

Illusionsmaleriets fortegnede perspektiv henleder opmærksomheden på det centrale maleri,

Fig. 31. Altertavle, o. 1750-75, udført af Niels Poulsen Dahlin (-1743-85) med illusionistisk arkitekturbemaling omkring et nadvermaleri (s. 3231). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altarpiece, c. 1750-75, by Niels Poulsen Dahlin (-1743-85) with illusionistic architectural paintwork around a Last Supper painting.*

133×117 cm, der viser Nadveren. Jesus er vist i det øjeblik, han har brudt brødet. Han har glorie, blussende kinder og kort fuldskæg, der er mørkeblondt som det lokkede hår. Den lilla og violette dragt er ret fyldig. På bordet ses et helstegt lam og et gyldent nadverbæger. Disciplene er fordelt ved dets ender. Forrest tv. sidder Judas, iført gul kappe og med den ildevarslende pengepose. I forgrunden ses fadet og klædet fra den forudgående fodvask (Joh. 13,1-17). Rummet er draperet med grønt og oplyst ved en lysekrone. Billedet kantes foroven af en fladbuet arkivolte og forneden af en svagere fladbue. Det indrammes af forgyldte profillister og bladornamentik i stuk, hvoraf størstedelen dog er forsvundet og imiteret med forgyldning.[86] Herover en rocaillekantet medaljon, hvori ses Guds Øje i en sky med strålekrans på lyseblå bund. I postamentfeltet læses nadverens indstiftelsesord (Matt. 26,26-29) med forgyldt fraktur på sort bund, indrammet af bladornamentik i forgyldt stuk, der delvist er fornyet med oliemaling.

Altertavlen har paralleller i fem andre fynske kirker, nemlig Rørup (Vends Hrd.), Østrup, Hjadstrup (Lunde Hrd.), Ejlby (Skovby Hrd.) og Klinte (Skam Hrd.).[87] Ældst er Rørups fra 1758, mens Østrups og Hjadstrups kan tidsfæstes til 1769-70.[88] De yngste i Ejlby og Klinte er dateret 1781. Alle de nævnte tavler må tilskrives maleren Niels Poulsen Dahlin (-1743-85), der kan dokumenteres at have udført tavlen i Rørup.[89] Som forlæg for arkitekturen må maleren have forladt sig på stikkene i *Den danske Vitruvius*.[90] Tavlen i Verninge placerer sig stilmæssigt blandt de ældste af gruppens tavler.

1881 fik den lokale snedker Jørgen Balslev 10 kr. for at male altertavlen,[24] givetvis en mindre reparation, idet tavlen ikke har båret præg af sekundære overmalinger. Tavlen blev 1891 udskiftet med et maleri af Anton Dorph (ndf.) og hang derefter på sydkapellets vestvæg. Den istandsattes 1919 ved tømrermester R. Pedersen, Glamsbjerg.[31] Efter en istandsættelse 1976 ved Jens Johansen er den genopstillet på alteret.

Som *alterudsmykning* tjente indtil 1976 et maleri, »Kristus og den samaritanske kvinde« (Joh. 4), udført 1890 af Anton Dorph og opstillet 1891.[91] Det rundbuede maleri i olie på lærred, 193×148 cm, er signeret forneden tv.: »A. Dorph. 1890«. Det viser Jesus siddende ved brønden i samtale med den stående kvinde. Hans blik er fæstnet på kvinden, der i eftertænksomhed over hans ord berører sin hage med venstre hånds pegefinger. Hendes højre arm hviler på vandkrukken på brøndens kant. Høje cypresser rejser sig foran baggrundens bakkedrag. Jesus er vist med en glorie, der er kraftigere end på såvel Dorphs tidligste version af billedet til Thisted Kirke (*DK Tisted* 37) fra 1890 som hans senere replikker til kirkerne i Fangel (1894, *DK Odense* 3183), Ølst (1896, Randers Amt) og Bregninge (1905, Sunds Hrd., Svendborg Amt).[92]

Fig. 32. Tidligere alterbillede, »Jesus og den samaritanske kvinde«, malet 1890 af Anton Dorph, i samtidig ramme tegnet af J. Vilhelm Petersen (s. 3233). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Earlier altar painting, "Jesus and the Woman of Samaria", painted in 1890 by Anton Dorph, in a contemporary frame designed by J. Vilhelm Petersen.*

Fig. 33. Alterkalk nr. 1, skænket 1662 af Qvirin Seelman Ferber (s. 3234). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Chalice no. 1, donated in 1662 by Qvirin Seelman Ferber.*

Billedet indfattes af en samtidig ramme i nygotisk stil, ca. 320×190 cm, udført af tømrer Henning Henningsen, Odense, efter tegning af kgl. Bygningsinspektør J. Vilhelm Petersen (jf. *DK Odense* 3182 fig. 16).[93] Dens slanke søjler bærer en kvartrund baldakin med svejfede hængestykker; derover vandnæseprofileret kronliste, profilerede tandsnit og fialer. Bemalingen fra 1966 er mørkeblå med forgyldning; på fodstykket skriftstedet Joh. 4,24 med forgyldt fraktur.[94] Alterbilledet er skænket af kirkeejerne, der trak på indtægten fra salget af kirkens blytag (jf. s. 3225),[31] en transaktion der allerede 1878 var opnået tilladelse til.[77] Siden 1976 opsat på sydkapellets vestvæg.

En senmiddelalderlig †*altertavle* bestod ifølge biskop Jacob Madsens beskrivelse 1589 af et midtskab med Golgatha og de to røvere (»Korsfæstelsen, Røffuer«) samt fløje med Jesu Lidelseshistorie »udgraffuen« (dvs. billedskærerarbejde).[95]

Alterkalke. 1) (Fig. 33), skænket 1662 af Qvirin Seelman Ferber. Kalken er 23,5 cm høj og har sekstunget fod drevet op i en stejl pyramidestub; standkanten har ruder. På én af tungerne er pånittet et støbt krucifiks, hvis korstræ har hovedskal ved foden. Under foden løber en formodet giverindskrift i graverede versaler: »Qv[ir] in Se[elm]an Ferber 1662« (jf. †altersølv).[96] Det sekssidede skaft er måske fra en ældre kalk ligesom den gotiserende knop, der har rosetprydede rudebosser imellem ciseleret bladværk. Det pokalformede bæger er fra en reparation 1847 ved odenseguldsmeden N. C. Clausen.[97] Det var måske en ældre kalk, der blev skænket 1662, idet man 1670 betalte 'for kalk og disk og flasken at lodde og forfærdige'.[22] Ude af brug.

2) (Fig. 34), 1928, 22,5 cm høj, leveret af sølvvarefabrikken Cohr, Fredericia. Den har cirkulær fod, cylinderskaft, linseformet knop og bæger med tud. Stempler: for sølvvarefabrikken, guldsmed S. H. Nissen, Odense, og guardejn Christ-

Fig. 34. Altersølv, kalk nr. 2 fra 1928 (s. 3234) og disk udført o. 1800 af Bonne Rasmussen Bonnesen, Odense (s. 3235). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar plate, chalice no. 2 from 1928 and paten made c. 1800 by Bonne Rasmussen Bonnesen, Odense*

Fig. 35. Sygeberettelsessæt, skænket o. 1600 af sognepræst Stephan Laursen (s. 3235). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Communion set for the sick, donated c. 1600 by the incumbent Stephan Laursen.*

ian F. Heise samt københavnsmærke 1928; sikkerhedsgravering.

Disk (fig. 34), o. 1800, tværmål 16 cm, udført af Bonne Rasmussen Bonnesen, Odense. Fanen har graveret Jesumonogram med minuskler og, modsat, et hjulkors med koncentriske cirkler. To stempler på bagsiden, guldsmedens »B«[98] og odensemærke i form af en lilje; sikkerhedsgravering.

†*Altersølv.* En †kalk og †disk blev stjålet under svenskekrigene 1657-59.[22] En †disk, der 1662 skænkedes sammen med alterkalk nr. 1 og bar samme indskrift som denne,[9] må være udskiftet o. 1800.

Et *sygesæt* (fig. 35) fra o. 1600 er skænket af sognepræst Stephan Laursen. *Kalken*, 8 cm høj, har cirkulær fod, hvorpå hjulkors med krydsskravering foruden Stephan Laursens initialer »SL« og bomærke (fig. 36). Skaft og bæger er fornyet o. 1720 ved guldsmeden Søren Pedersen, Odense.[99] Den linseformede knop har midtribbe og lodrette indsnit. Præstens initialer og bomærke ses tilsvarende på et panel i koret (s. 3247, jf. fig. 74).[100] *Disken*, tværmål 6,5 cm, har på fanen cirkelkors med liljeender og Jesumonogram. I nyere futteral.

Man købte 1664 en †*vinflaske* for 6 mark.[22]

En *oblatæske* af sort porcelæn med guldkors er anskaffet 1893[24] fra Bing og Grøndahl. En ældre †*oblatæske* af træ skulle 1882 lakeres.[31]

Fig. 36. Sognepræst Stephan Laursens initialer og bomærke (jf. fig. 35), detalje af sygekalkens fod (s. 3235). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pastor Stephan Laursen's initials and mark (cf. fig. 35), detail of base of chalice for the sick.*

Fig. 37. ⋆Røgelseskar, et italiensk arbejde fra o. 1200 (s. 3236). Foto John Lee 2015. – ⋆*Censer, Italian work from c. 1200.*

Fig. 38-39. Detaljer af ⋆røgelseskar, o. 1200 (s. 3236). 38. Apokalyptisk engel med røgelseskar. 39. Grif. Foto John Lee 2015 – *Details of ⋆censer c. 1200. 38. Apocalyptic angel with censer. 39. Gryphon.*

En †*vinkande* blev 1881 loddet.[24] En †*vinskummeske* omtales 1916.[5]

Alterstager (fig. 41), 1600-25, 44 cm høje, med klokkeformet fod i tre afsæt; det slanke balusterskaft er i det væsentlige udskiftet.
Stagerne, der 1847 var i stykker,[101] blev kortvarigt erstattet af træstager (ndf.) men atter taget i brug efter en reparation 1849 ved gørtler Lorentzen, Odense.[102] 'Smeden i Verninge' forestod 1881 en reparation, der fulgtes af endnu en 1904.[24]

To drejede †*alterstager* af træ omtales 1589 af Jacob Madsen.[21] To nye, sortmalede †træstager forkastedes ved kirkesynet 1848.[101]

En *syvstage* (titusstage), 61 cm høj, er skænket 1920 af sognepræst Harald Vilhelm Kristensen til minde om hans søn, Torben Kristensen (1902-20); graveret frakturindskrift på foden.[103]

Et romansk ⋆*røgelseskar* (fig. 37) fra tiden o. 1200 regnes for et italiensk arbejde og er motivmæssigt enestående.[104] Det kugleformede bronzekar, 17,8 cm højt, diameter 9,6 cm, er fremstillet i cire perdue-teknik (med brug af voksmodel). Skålen har således en tre gange gentaget udsmykning bestående af aksialsymmetriske, spiralerende perlesnore, der foroven mødes i et tredelt, nedhængende blad. I hver af de to flankerende medaljoner ses en bidende grif (fig. 39). Den koniske fod har rankeslyng. Det gennembrudte låg har et tre gange gentaget reliefmotiv med en engel vist frontalt i halvfigur (fig. 38). I venstre hånd holder den en bog, den højre svinger et røgelseskar i hoftehøjde, det er ophængt i tre kæder. Klædedragten har lodrette, lineære folder efter byzantinsk tilsnit og tydelig markering af dragtens halsåbning. Det runde, skægløse ansigt med kort hår indrammes af glorie. Englen flankeres af to blomsterstængler (liljer?) med perlesnor, og motivet rummes i en halvcirkel med en tilsvarende snor, der forneden slutter sig til stænglen på de palmetter, som udfylder sviklerne. Perlesnor ses ligeledes på randen og ved overgangen til den runde lanterne, hvis seks

Fig. 40. Romansk ⋆røgelseskar, o. 1200 (s. 3236). Tegning ved J. G. Burman Becker dateret 30. nov. 1860. KglBibl. – *Romanesque ⋆censer. Drawing by J. G. Burman Becker, dated 30th Nov. 1860.*

rundbuer på riffelsnoede søjler bærer det fagdelte kuppeltag, der afsluttes af en øsken. Karret har øskener til tre kæder; det nuværende ophæng er sekundært.

Karret regnes for et importstykke fra Italien, formentlig Norditalien. Det slutter sig til en større (løsere) gruppe, der kendetegnes ved den modellerede fremstillingsform, og hvoriblandt der findes parallelle perleborter og griffer.[105] Røgelseskarret er med sin røgelsessvingende engel ikonografisk enestående blandt de bevarede, middelalderlige. Brystbilleder af engle (uden evangelistkonnotationer) ses på en lille håndfuld røgelseskar, deriblandt fra Nørbæk Kirke (Viborg Amt) og Skelby Kirke (Præstø Amt).[106] Her synes vægten dog at være lagt på deres funktion som bevogtere af det himmelske Jerusalem. Englen på Verningekarret skal utvivlsomt forstås som Apokalypsens (Åb. 8,3-5),[107] og måske tillige som ærkeenglen Michael.[108] Ligeledes kan der peges på figurens ranke og værdige holdning, der adskiller sig fra størstedelen af manuskript- og monumentalkunstens røgelsessvingende engle, der både i komposition og kropsholdning er underordnede. Med sin analogi mellem englene og altertjeneren er det et motiv, der har talt til karrets gejstlige bruger.[109] Karret er indkommet til Nationalmuseet 1860 fra Jørgen Trolle, Næsbyhoved Mølle (inv. nr. 19088).

En †*messehagel* med guldbrokade blev fornyet 1915.[35] †*Messeklokker.* To små klokker over korets hvælving omtales 1589 af Jacob Madsen.[21]

Alterskranken (jf. fig. 26) fra 1919 er af fyrretræ, hesteskoformet med drejede balustre. Bemalingen fra 1966 er mørkeblå med forgyldte profiler.

†*Alterskranke* (jf. fig. 76), o. 1800, af fyrretræ, femsidet med kontursavede bræddebalustre. Bemalingen bestod 1863 dels af perlegråt, dels mar-

Fig. 41. Alterstager, 1600-25, med tydelige reparationer (s. 3236). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar candlesticks, 1600-25, with clear repairs.*

Fig. 42. Dåbsfad, Nürnberg-arbejde fra 1500-tallet, med sekundært årstal »1626« og initialer »VMA« og »KNDA« (s. 3239). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Baptismal dish, Nürnberg work from 1500s, with secondary dating "1626" and initials "VMA" and "KNDA".*

morering.[31] Knæfaldet havde sivmåtter, der fra 1830'erne blev afløst af polstring med skindbetræk;[24] fornyet med rødt plysbetræk 1885.[110]

Den romanske *døbefont* (fig. 43) af svagt rødlig granit, 69,5 cm høj, er en variant af Højby-typen (Mackeprang, *Døbefonte* 110). Foden, en retkantet plint, har kvartstav ved overgangen til det cylindriske skaft, der foroven har vulst. Kummen, tværmål 67 cm, er kedelformet med glatte sider. Fonten har tidligere været bemalet, idet kirkesynet 1882 fandt, at den skulle renses for maling.[31] Fonten stod 1589 i et af kapellerne ('kapellet');[21] nu i korets nordside.[111]

Dåbsfadet (fig. 42) fra 1500-tallet er et Nürnberg-arbejde[112] i drevet messing, diameter 44 cm. I bunden ses en fremstilling af Bebudelsen typisk for 1500-tallets første halvdel.[113] Herom en nu udslidt minuskelindskrift »mlvcave«,[114] der kan opløses som »m(aria), l(ilium) v(irgo) c(asta) ave« (Maria, lilje, rene jomfru, hil dig).[115] På fanen er der punslede liljer og ved randen korsblomstfrise. Derimellem ses de sekundære, graverede initialer for tidligere ejere »VMA«[116] og »KNDA« samt årstallet »1626«, omkring et hjerte, der snarere relaterer til indgåelsen af et ægteskab end skal forstås heraldisk.[117] Fadet er først anskaffet efter 1665, da kirken intet dåbsfad havde.[71]

Dåbskander. 1) 1896, af sort porcelæn med forgyldt kors, højde 29 cm, fra Bing og Grøndahl. Anskaffet som alterkande.[24] 2) 1966, af tin, 24,5 cm høj, skænket af »Andreas og Augusta Pedersen 1966« ifølge graveret indskrift under bunden.

En *korskranke* (jf. fig. 59) fra 1919 er af fyrretræ, ca. 70 cm høj, med svære, gerede balustre. Bemalingen fra 1966 er pastelgrøn med en mørkere blågrøn nuance; derunder ses en ældre rød bemaling. Indtil 1966 var der påmonteret to korsblomstprydede, nygotiske smedejernsgitre, hver med en kandelaber.[118]

Korbuekrucifiks (fig. 44-45), o. 1475-1500. Figuren, 175 cm høj. Hovedet er faldet lidt mod højre, øjnene er lukkede, og tungen synligt fremskudt. Under den flettede tornekrone, der nu har tabt sine torne, hænger det lange hår, der er bølgeskåret som også det tvedelte, spiralsnoede fuldskæg. Af det hvælvede brysts synlige ribben løber de nedre diagonalt. Herunder et let indsunket

Fig. 43. Romansk døbefont (s. 3239). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Romanesque font.*

Fig. 44. Korbuekrucifiks, o. 1475-1500 (s. 3239). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chancel arch crucifix, c. 1475-1500.*

mellemgulv med veltegnet muskulatur. Lændeklædet er bundet med en kort snip i højre side. På ejendommelig vis er benene, der er bøjede, forholdsvist muskuløse, samtidig med at knæskallerne er markant udstående; fødderne er krydset næsten vinkelret. Såvel arme som ben har mange udstående blodårer. Korstræet, 268×227 cm, består af to profilerede planker med korsblomster

Fig. 45. Detalje af korbuekrucifiks, o. 1475-1500 (s. 3239). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Detail of chancel arch crucifix, c. 1475-1500.*

langs kanterne. Korsskæringen er udformet som en cirkulær glorie. Korsenderne har relieffer med evangelisternes symbolvæsener i firpas. Den øvre korsarm er, vistnok ret tidligt (måske ved hvælvslagningen), afskåret og anbragt lige over glorieskiven ved sammenbladning.

†*Staffering.* Krucifikset fremstår afrenset for maling, men lakeret, siden en uautoriseret istandsættelse 1955 ved daværende sognepræst Harry Kristian Westphal Hansen.[119] Herved fjernedes ikke blot en (formentlig mørkebrun) bemaling fra 1919,[31] men tillige alle ældre farvespor. Det oplystes o. 1900, at der tidligere havde været 'skrigende farver'.[42] Denne staffering må have været ældre end den sorte bemaling af figuren, der 1882 blev erstattet af en hvid.[31]

Det tilhører en lille gruppe krucifikser på Fyn og i Maribo Domkirke, der navnlig karakterise-

Fig. 46. ⋆Krucifiksfigur, o. 1525 (s. 3242). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – ⋆*Crucifix figure, c. 1525.*

res ved den synlige, fremskudte tunge, fod- og benstillingen, de skårne, udstående blodårer og de diagonalt løbende ribben. Der må være tale om et arbejde fra et Odenseværksted.[120]

Ophængt i skibets østligste fag på nordvæggen. Kirkeejerne fik 1807 ordre til at flytte krucifikset fra midtgangen til søndre side.[121] Det hang o. 1900[42] og 1955 på nordkapellets vestvæg.

⋆*Krucifiksfigur* (fig. 46), sengotisk, o. 1525, 121 cm høj. Hovedet er faldet mod højre skulder, og ansigtet med de lukkede øjne udtrykker dødens indtræden. Det lange hår er lokket, ligesom fuldskægget, der ved hagen er tvedelt og spiralsnoet. Den snoede tornekrone mangler nu tornene. Det fremskudte bryst har diagonalt løbende ribben, og taljen er slank med indsunkent mellemgulv. Lændeklædet er bundet med en tungt hængende snip ved højre side og en anden mellem benene. Benene er bøjede, og fødderne samlede, højre over venstre. Figuren er skåret i ét stykke med kraftig udhuling af bagsiden. Armene, hvoraf den højre er bevaret, har været fastgjort med firkantede tapper. Figuren fremstår med sekundær[122] polykrom staffering i form af en bleg rødlig hudfarve med lyse røde blodstænk, mørkebrunt hår og skæg samt olivengrøn tornekrone. Lændeklædet har laseret rødt og grønt (over sølv) samt forgyldning. Herunder er 1987 konstateret en formodentlig oprindelig bemaling på kridtgrund. Den omfatter en lys gråhvid hudfarve, sort hår og skæg, mørkerøde blodpletter og laseret, mørkegrøn tornekrone. Lændeklædets yderside har været belagt med bladguld, indersiden med azurit over sort undermaling. Figuren, der 1889 henlå på sydkapellets †loft blev o. 1918 solgt som brændsel sammen med nogle gamle brædder. Køberen, sognepræst H.V. Kristensen, skænkede 1918 figuren til Nationalmuseet (inv. nr. D 9571) sammen med en altertavlefløj fra sit gamle embede i Seem (jf. *DK Ribe* 3406).

Prædikestolen (fig. 47-52, 73), med skåret årstal 1621, omfatter fire fag med stående evangelistfigurer og symbolvæsener skåret i relief. De kantes af kvindelige og mandlige hermer med jonisk kapitæl og hængeklæder med frugtbundter på skafterne. Evangelisterne, der står i konkave, rundbuede nicher, indfattes af rulleværk og har deres navne indskåret (med versaler) i en kartouche nedenunder. Fra opgangen ses: 1) »S. Matevs«, 2) »S. Marcvs«, 3) »S. Lvcas« og 4) »S. Iohanes«. Over og under hermerne har postament og frise hjørneknækkede fremspring med henholdsvis løve- og diademhoved.[123] Frisen har kartoucher med rosetter og frugtophæng. I postamentfelterne læses latinsk og dansk indskrift med reliefversaler: 1) » Matth 6 qverite primvm regnvm dei & ivstitiam eivs ex (sic) ommia (sic) avdiicientvr (sic) vobis« (Men søg først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alt det andet gives jer i tilgift) (Matt. 6,33). 2) »Marc 13 Himmel oc iord forgaar men mine ord forgaa icke« (Mark. 13,31) og dateringen »Anno 1621«. 3) »Lvc 11 qvinimo beati qvi avdivnt sermonem dei & cvstodivnt illvm« (Salige er de som

Fig. 47. Prædikestol fra 1621 (s. 3242). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pulpit from 1621.*

Fig. 48-49. Evangelistrelieffer på prædikestol, 1621 (s. 3242, jf. fig. 47). 48. Mattæus. 49. Markus. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Evangelist reliefs on pulpit, 1621 (cf. fig. 47). 48. Matthew. 49. Mark.*

hører Guds ord og bevarer det) (Luk. 11,28). 4) »Iohan 10 Mine faar hører min røst og ieg giver dem dett evige liff« (Joh. 10,27-28). På kurvens inderside er i nyere tid opsat en arkadefylding, der må stamme fra en †prædikestolsdør (ndf.). Den har tandsnitskantet bueslag med attisk slyngbånd, beslagværk i sviklerne og bæres af profilvendt løve og ørn.[124]

Kurvens gulv og bærestolpen med de konkave knægte er fra 1919, ligesom den vinkelrette ligeløbstrappe, der har bræddegelænder og opstandere i skønvirkestil.[31]

Bemalingen fra 1967 er en fri staffering ved Mogens Larsen, men den synes at tage et udgangspunkt i ældre farvespor. Den omfatter grå og blågrønne nuancer på de konstruktive dele og vandrette profiler. Hermernes hudfarve er lys violetgrå, evangelisternes hvidlig. Beklædning og draperi er holdt i grønne og blå toner ligesom kartoucherne, der desuden har okkergult ligesom indskrifterne (evangelistnavne dog med forgyldning).

Stolen må være et vestfynsk arbejde, idet den slutter sig til en gruppe samtidige prædikestole i det tilgrænsende Båg Herred. Gruppen kendetegnes ved kartoucheindrammede storfelter (med større eller mindre grad af portalkarakter) og flankerende hermer; opbygningen er for de flestes vedkommende ligeledes med løve- og diademhoveder flankerende hhv. indskriftsmalfelter og kartoucher.[125] Verninges kartoucher og evangelistfremstillinger synes noget mindre detaljerede og grovere skåret end de andre stole i gruppen.

Fig. 50-51. Evangelistrelieffer på prædikestol, 1621 (s. 3242, jf. fig. 47). 50. Lukas. 51. Johannes. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Evangelist reliefs on pulpit, 1621 (cf. fig. 47). 50. Luke. 51. John.*

Farveundersøgelser tyder på, at stolen fra første færd har været delvist bemalet.[126] I forbindelse med indretningen af sydkapellet til våbenhus o. 1691 flyttedes prædikestolen tæt op imod koret ('så man i kirkens vestende ikke kan høre prædiken'). Dvs. den har før dette tidspunkt formentlig stået ved kapellets nordøsthjørne.[127] En yngre polykrom bemaling, formentlig fra 1700-tallets slutning, bestod af gule, grønne, violetgrå og grå farver ledsaget af slagmetalforgyldning. Figurerne, på hvid baggrund, havde hvidlig hudfarve, gråt og grønt på kjortel og kappe.[128] 1845[24] repareredes en †prædikestolsdør med 'ørnekonsoller og andre prydelser'.[42] Kurven fik 1846 †bogstol samt †beklædning af rødt fløjl med guldfrynser.[24] 1849 malede Niels Hansen Skovsbo de fire evangelister.[24] Stolen stod 1856 i skibets østligste fag.[129] O. 1880 fik hele stolen en mørk, brunsort ådring,[31] antageligt allerede da med forgyldning.[42] Mogens Larsen har anført kvinde- og mandehermernes uregelmæssige vekslen (det tredje storfelt flankeres kun af kvindehermer) og deres delvis dårlige indpasning som tegn på en omfattende istandsættelse. Der er utvivlsomt tale om istandsættelsen 1918-19, der foruden fornyelse af opgang, gulv og bærekonstruktion også har medført fjernelsen af den ovennævnte †prædikestolsdør. Ved istandsættelsen afrensedes al bemaling bortset fra storfelternes, og der påførtes atter en mørk egetræsfarve med forgyldning.[31] En snedkermæssig istandsættelse og nystaffering er foretaget 1967[130] ved Mogens Larsen.

En ældre †*prædikestol* omtales 1589 af Jacob Madsen. Den stod i skibets sydside ved søndre kapels ('kapellets') nordøstre hjørne.[21]

Stolestaderne (jf. fig. 11, 16, 26) fra 1919 er tegnet af Knud Lehn Petersen i et nyklassicistisk formsprog.[131] De 125 cm høje gavle afsluttes af trekantgavl med tandsnitsfrise båret af en stiliseret kolonnade over kuglestav. Ryggene har svagt bredrektangulære fyldinger, endepanelerne højrektangulære. Bemalingen fra 1966 er pastelgrøn med orangerødt og en mørkere blågrøn nuance på fyldingsprofiler. Blankt fyrretræsgulv.

†*Stolestader*. En stolestadefortegnelse fra o. 1734 nævner 28 stolestader i den søndre side og 24 i den nordre foruden syv i nordre kapel. I den øverste mandsstol sad Christen Christensen af Skovsbogård samt Anders Rasmussen og Niels Jørgensen, begge 'af Nårup'. Det var vel også en attraktiv stol, som Henrik Bielkes tidligere foged, Lauritz Nielsen i Nårup, 1664 havde fået brev på 'for sig og sine arvinger' efter en strid med Bielkes nye foged Jeremias Spleth (jf. eftermiddelalderlig (†)gravkrypt).[132] O. 1734 benyttedes den øverste kvindestol af præstefruen, den næste af degnens, skolemesterens og kromandens hustruer, mens den tredje tilhørte konen på Skovsbogård.[133] Der havde også været stole i søndre kapel indtil o. 1691, da dette inddroges som nyt våbenhus efter nedrivningen af det gamle †våbenhus på kirkens søndre side (jf. s. 3220).[134] 1845 fremsatte 'samtlige bymænd' ønske om en omfordeling af stolestaderne, så de afspejlede gårdenes hartkornsstørrelse i den nye matrikel 1844. Gårdmændene fandt det ønskværdigt, at husmændene blev anvist stole, så andre kunne være fri for 'uvedkommende i deres stader'.[135] Kirkeejerne Hans Hansen og Niels Pedersen erklærede i den forbindelse at have forskønnet kirken med nye stole 'for en del år siden'.[101] Ikke desto mindre må der være sket en fornyelse i forbindelse med omfordelingen 1848, idet stolestaderne 1849 omtaltes som 'ganske nye'.[24] De nye †stader (jf. fig. 76) var prunkløse repræsentanter for empirestilen og omfattede tredive i såvel

Fig. 52. Herme, detalje af prædikestol (s. 3242, jf. fig. 47). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Herma, detail of pulpit (cf. fig. 47).*

syd- som nordrækken foruden ni i nordre kapel (fjernet ved anskaffelsen af et †orgel 1890). De enkle gavle afsluttedes af kvartcirkulære, kuglebærende udsavninger. Ryglænet udgjordes af en smal planke, dog var der fuldt ryglæn i nord- og sydrækkens to østligste stader (jf. fig. 53, 75), der tillige var forsynet med døre og endepaneler med rektangulære fyldinger, hvorover løb en frise med stiliserede buestave. På det knækkede hjørne var laurbærkrans i højt relief over kannelurer. Stolene var fra anskaffelsen overstrøget med perlefarve, men fik o. 1880 en gullig egetræsfarve.[31]

To rækker *korstole* fra 1919[31] har hver otte faste sæder, svungne armlæn samt ryg- og fodpanel med fyldinger. Bemalingen er mørkeblå.

Et *vægpanel* (jf. fig. 54) ved korets østvæg er sammensat 1895[66] af ældre dele fra to (†)degnestole hhv. 1508 og o.1750 samt en (†)præste- og skriftestol fra 1606. Det drejer sig om to flankerende sengotiske gavle (af eg) og tre stykker fyldingspanel af fyrretræ, hvoraf det søndre i kraft af sin profilering må dateres på linje med det nordre fra 1606. Det yngre, centrale stykke er formodentlig fra o. 1750. Fodstykket og kronlisten er opsat 1919.[31] Panelet står siden 2001 bemalet med perlegråt. 1895 påførtes en egetræsådring,[24] der 1919 afløstes af italienskrødt[31] og 1966 af en lys gulbrun farve.

Fra en (†)*præste- og skriftestol* er bevaret et panel med dateringen 1606 (fig. 54), 182×114,5 cm. Det er sammenstykket af to sammenhørende arkadefyldinger med kannelerede pilastre, der bærer æggestavskantede bueslag med spiralrosetter i sviklerne, samt et tredje tilsvarende fag (uden pilastre). Det øvre vandrette rammestykke bærer foruden det daterende årstal »1606« fordybede initialer og bomærker »KPS«, »AH« og »HSLSP«; sidstnævnte for sognepræst Stephan Lauritsen (fig. 74), de første to rimeligvis for kirkens værger. De lodrette rammestykker ses tilsvarende på et stykke panel med tre glatte fyldingsfag

Fig. 53. Østligste †stolefag i nordre række (s. 3247). Foto M. Mackeprang 1918. – *Easternmost pew bay in north row.*

(114,5×181 cm), der derfor tænkeligt også har indgået i †præste- og skriftestolen. Delene er siden 1895 genanvendt i panelet på korets østvæg. Under de nyere bemalinger (ovf.) fandtes ældre lag i form af rødbrunt og derover en bleg, blå farve, der muligvis kan være en 'perlegrå' bemaling fra 1848.[136] Jacob Madsen bemærkede 1589, at der ingen skriftestol var.[21] Stolen stod i koret ved siden af altret, da der 1839 ophængtes et grønt gardin. Fjernet 1895.

(†)*Degnestole*. 1) 1508, opsat af Michael Jacobsen. Herfra stammer to 134 cm høje gavle (jf. fig. 54) med kølbueafslutning, udskåret stavværk og korsblomster. Den ene savner udskæring forneden, måske fordi dens placering ikke fordrede dette, den anden har oventil et dyvelhul til et tabt topstykke.[137] På bagsiderne er skråtløbende fals til en pultflade. Fra stolen stammer også fire egeplanker[138] med reliefskåren, latinsk minuskelskrift på dybblå bund (fig. 55a-d): »Ad laudem et gl(ori)a(m) s(anc)

Fig. 54. Korets vægpanel med sengotisk gavl, o. 1500, fra en (†)degnestol (s. 3248) (tv.) og panel med arkadefyldinger fra en (†)præste- og skriftestol 1606 (s. 3247). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chancel wall panel with Late Gothic gable, c. 1500, from a (†)parish clerk's seat (left) and arcade panels from a priest's and parish clerk's chair, 1606.*

Fig. 55a-d. Reliefskåren minuskelindskrift 1508, fra (†)degnestol (s. 3248). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Relief-carved minuscule inscription, 1508, from parish clerk's seat.*

te tri(n)itat(is) / (c)o(m)pletu(m) e(st) ho(c) op(us) p(er) d(omi)n(um) / michaele(m) iacobi an(n) o d(omini) / millesimo q(ui)nge(n)tesi(m)o [octavo]«[139] (til den hellige treenigheds lovprisning og ære er dette værk fuldført af hr. Michael Jacobsen år 1508) (jf. kalkmalet indskrift i skibets østligste hvælv, s. 3226). Lignende indskrifter på degnestole kendes fra andre kirker i herredet, nemlig Sanderum og Bellinge (*DK Odense* 2972, 3104-5).[140] Stolen, som Jacob Madsen 1589 fremhævede som 'god',[21] blev fjernet o. 1750.[141] Gavlene indgår siden 1895 i korets vægpanel (ovf.). Indskriften blev 1889 fundet under alterbordet og 1903 ophængt i koret; siden 1966 på nordkapellets vestvæg.

2) O. 1750, flankerede altret sammen med en (†)præste- og skriftestol. Fra den må stamme et glat fyldingspanel (114,5×129 cm) med spor efter bueslag, malet med hvidt og en bleg, blå farve, der utvivlsomt er udført for at matche arkadefyldingerne på den ældre (†)præste- og skriftestol. Denne staffering er måske identisk med en 1863 beskreven 'perlegrå'.[31] Panelet er siden 1895 opsat i korets vægpanel (ovf.).

En *armstol* til præsten anskaffedes 1896 fra snedker A. Rasmussen, Glamsbjerg;[24] den er nu betrukket med grå uld.

Dørfløje. 1) Udvendigt en nyere, fladbuet plankedør (fig. 75), 213×134 cm, med genanvendt

Fig. 56a-b. Senmiddelalderligt ⋆monstransskab (s. 3250). Foto Odense Bys Museer, Ole Lund Jensen 2015. – *Late Medieval ⋆tabernacle.*

smedejernsarbejde fra en dør o. 1600.[142] De vandrette beslag er udfyldt med skråstreger og rosetter og er dels slangebugtende, dels med lilje- og gaffelender; det øverste beslag er tilnærmelsesvist skibsformet. Mens låsen formentlig er fra o.1660,[71] er gangjernene fornyet 1670, da den ældre †dør endnu sad i †våbenhuset.[22] Indersiden har flammeret beklædning fra en †dørfløj fra 1876.[143] Døren, der 2000 er restaureret ved Henrik Nevers,[144] er kun bemalet på indersiden (med gråt). I tårnets vestfacade.

2) Indvendigt, 1905(?),[31] en retkantet, dobbeltfløjet fyldingsdør (jf. fig. 59) bemalet i to lyse, grå nuancer; mellem tårnrum og skib.

Et senmiddelalderligt ⋆*monstransskab* (fig. 56a-b), 169×47×47 cm, er tildannet af en udhulet egestamme, der er svært jernbundet, såvel vandret som lodret. På den ene side tillod et smedejernsgitter indkig til monstransen. Den modsatte side har (fornyet) låge fra 1664 bestående af to egeplanker med lås til to nøgler. Såvel gitter som låge har trekantafslutning. Forneden er tømmeret

tilvirket som et facetteret skaft. En krydsfod er sekundær. Der er spor af rød bemaling. De nærmeste paralleller synes at være skabene i Munke Bjergby (*DK Sorø* 375 fig. 8) og Torslunde (*DK Maribo* 686 fig. 11). Monstransskabet, der omtaltes af Jacob Madsen 1589 ('magestrans'),[21] blev under Svenskekrigene 1656-59 opbrudt og plyndret (jf. *sagn*). 1664 betalte man således 'snedkeren i Assens' for at reparere 'skabet i kirken at forvare kalk, disk og messeklæderne udi som svensken sønderslog og kalk og diske og messeklæder borttog'.[22] Dertil gik to egefjæle. Samtidig lavede Jacob Klejnsmed i Odense en lås til dette og et andet †skab.[22] Skabet, der 1856 opbevaredes på våbenhusets loft,[129] blev 1882 skænket til Nationalmuseet, men forblev i kirken, indtil det 1903 overdroges til Odense Museum (inv.nr. KMO/1956/109).

Et †*geværskab* fra o. 1725 blev solgt 1791, da en eksercerplads ved kirken blev nedlagt.[145]

Pengeblok (fig. 57), 1828, 103 cm høj, arkitektonisk opbygget, med to skuffer og ét møntindkast. På forsiden er låge med lås til to nøgler foruden skåret datering. Grå bemaling.

Snedkeren Peder Trolle Carlsen betaltes 1856 for to †*pengebøsser*.[24]

Et †*pulpitur* i kirkens vestende havde o. 1734 seks stole i nord og syd. Den første stolerække var for præstens børn og karle.[146]

Orgel (jf. fig. 59), 1972, med ni stemmer, to manualer og pedal, bygget af P. Bruhn, Årslev. Disposition: Hovedværk: Rørfløjte 8', Principal 4', Gemshorn 2', Mixtur II-III. Svelleværk: Gedakt 8', Spidsgedakt 4', Principal 2', Kvint $1^1/_3$'. Pedal: Subbas 16'. Kopler: SV-HV, HV-P, SV-P. Orgelhuset af fyrretræ, med symmetrisk aftrappede, højrektangulære felter, er tegnet af Ebbe Lehn Petersen; farvesætningen i røde nuancer skyldes Lisbeth Andersen. På pulpitur i skibets vestende, med spillebord i orgelhusets nordre gavl.

†*Orgel,* 1890, med fire stemmer, bygget af Frederik Nielsen, Aarhus. Udvidet 1919.[147] Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Et oprindeligt kassebælg-anlæg blev o. 1960 udskiftet i forbindelse med anskaffelsen af en elektrisk blæser. Skænket af Niels Jacob Hansen, Odense, født i Langsted.[148] Oprindelig opstillet på lavt pulpitur i nordre tilbygning; 1919 flyttet til det nuværende pulpitur i kirkens vestende. Den undseelige, korsprydede (†)*facade* er rundbuet og har ophæng til tretten prospektpiber; bemalingen fra 1966 svarer til pulpiturets (ovf.). Opbevares på loftet sammen med to formodede sidestykker med liséner og palmetteformede topstykker. Dele af instrumentet (vindlade og velleramme) blev overført til Det Fynske Musikkonservatorium, Odense, med henblik på anvendelse i orgelkundskabsundervisningen.[149]

Et *pulpitur* (jf. fig. 59) fra 1919 har brystværn med fyldinger, der er rektangulære ved siderne

Fig. 57. Pengeblok, 1828 (s. 3251). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Poor box, 1828.*

Fig. 58. †Lysekrone af glas (s. 3253). Foto M. Mackeprang 1918. – †*Chandelier of glass.*

og kvadratiske på den midterste, fremskudte tredjedel. Det bæres af en tværgående, indmuret bjælke og to stolper. Stiverne har volutformer. Farvesætningen fra 1966 omfatter to røde nuancer på brystværn og gråt på de bærende dele. I skibets vestlige fag, opgang ad vinkeltrappe i syd.

Et lavt †orgelpulpitur, formentlig fra 1890, stod over (†)gravkrypten (jf. s. 3219) i nordre kapel.[24]

Seks *salmenummertavler* (jf. fig. 26) fra o. 1910[31] er af fyrretræ, 97×59 cm, og har hængecifre af messingblik. Svejfet afslutning og skråkantet fod- og topliste; grå bemaling.

Den ene af seks †*salmenummertavler*[31] fra o. 1850 ses på et foto i NM fra koret 1918; den var til kridtskrift.

En *kirkestævnetavle* fra 1800-tallet, 42×22 cm, rundbuet med malet hvid fraktur på mørkegrå bund, er ophængt i våbenhuset.

Lysekroner. 1) 1920(?), af mat kobberlegering, med otte s-svungne arme; ophængt i tårnrummet. 2-4) 1955, af messing, fra kunstsmedefirmaet Knud Eiby, Odense, og skænket af Jacob Hansen Nielsen, Verninge.[150] To kroner har otte s-svungne arme med mellemfaldende, korte

Fig. 59. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Church interior looking west.*

pyntearme og stor hængekugle med profilknop; topfiguren er en Markusløve. Den tredje er tilsvarende men med 2×8 arme. Alle ophængt i skibet.

To †*lysekroner* af bøhmisk glas (jf. fig. 27, 58) skænkedes o. 1830 og o. 1900, hhv. af degnen Johan Christoffer Felding (†1837) og hans datter Inger Kristine Oline Felding, Skovsbo.[151]

†*Petroleumslamper* (jf. fig. 27), fem store og fem små, omtales 1916.[5]

Desuden to nyere *kandelabre* af smedejern, 146 cm høje, med korsblomster, samt en *lysglobus* af smedejern, ca. 145 cm høj.

Et *kirkeskib* (fig. 60) fra 1934, »Paulus«, en firemastet bark, er bygget af Jens Henrik Olsen, Søndersø og givet af Jens Peder Ludvigsen, Frøbjerg.[152] Skibsmodellen, ca. 140×75 cm, har rigning, men ingen sejl. Bemalingen er sort med hvid bund og navnet malet med hvide versaler i agterspejlet.[153] Ophængt mellem skib og nordre kapel.

En †*ligvogn* omtales 1906 i menighedsrådets forhandlingsprotokol.[35]

Klokke (fig. 61), 1854, støbt af M. P. Allerup, Odense, tværmål 110 cm. Om halsen, mellem ranke- og akantusborter, løber en indskrift i reliefversaler: »Bekostet af samtlige kirkeeiere« og »Støbt af M. P. Allerup i Odense 1854«. Ophængt i nyere, stålforstærket vuggebom ud imod det søndre glamhul; automatisk ringning siden 2005.[154]

En ⋆(?)*klokke* i Køng (Båg Hrd.) støbt 1771 af M. C. Troschell, København, siges at være afgivet fra Verninge, da tårnet ikke kunne bære den.[155]

†*Klokker.* Biskop Jacob Madsen omtalte 1589 'to skønne klokker' (nr. 2-3), hvoraf den ene dog var revnet.[21] Måske siden 1601 haves kun én klokke. Foruden de nedenstående må én være anskaffet efter Svenskekrigene 1657-58, da der 'for alting' behøvedes en klokke (jf. †klokke nr. 3 og 4).[71]

Fig. 60. Kirkeskibet »Paulus«, 1934 (s. 3253). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church ship, "Paulus", 1934.*

1) Afgivet ved klokkeskatten 1528-29. Den vejede ca. 240 kg.[156]

2) Formodentlig middelalderlig, omtalt som 'den store klokke'. Den ophængtes 28. okt. 1574 og var anskaffet af kirkeværgerne Laurs Thomsen og Anders Laursen[157] fra Hans Dinesen, rådmand i Odense. Dinesen var tidligere samme år udnævnt til forstander for Odense Gråbrødre Hospital sammen med Mogens Henriksen Rosenvinge, der tillige var kirkeværge for Odense †Gråbrødre Klosterkirke.[158] Det er derfor nærliggende at antage, at klokken oprindeligt tilhørte †Gråbrødre Klosterkirke eller måske snarere †Skt. Albani Kirke, som klosterkirken 1539 havde overtaget, og hvis ene klokke man 1597 omstøbte (*DK Odense* 1805, 1824).[159] Klokken hang i tårnets søndre side.[160] Måske identisk med den 1589 omtalte revnede klokke (jf. ovf.) og brugt ved støbningen af nr. 4.

3) Formodentlig middelalderlig. Anskaffet 1579 af kirkeværgerne Laurs Thomsen og Anders Laursen[157] fra Hans Dinesen, rådmand i Odense (jf. ovf.). Den må ligesom †klokke nr. 2 antages at stamme fra †Gråbrødre Klosterkirke eller måske snarere †Skt. Albani Kirke.[159] Klokken, der hang i tårnets vestre side,[160] er måske afleveret ved klokkeskatten 1601.[161]

4) 1592, diameter 96 cm, støbt af Michael Westphal, Rostock. Klokken, der var skænket af sognepræst Stephan Laursen, blev stjålet af svenske tropper under krigen 1657-58 og havnede under ukendte omstændigheder i Assens Vor Frue, hvor den hang indtil den omsmeltedes 1910 (se beskrivelsen *DK Odense* 2558).

5) 1740, støbt af Johan Barthold Holtzmann, København, med indskriften »Me fecit Johan Barthold Holtzmann Hafniæ 1740 Soli Deo Gloria« (Johan Barthold Holtzmann, København, gjorde mig 1740, Gud alene æren).[9] Den må have været defekt, da kirkeejeren ved biskop Blochs visitats 10. maj 1787 lovede at omstøbe den.

6) 1794, støbt af D. C. Herbst, København, med indskriften »Støbt af D. C. Herbst, Kongelig Hof Klokkestøber, Kjøbenhavn, 1794. Gud allene Æren«. Den var 1853 revnet og anvendtes ved støbningen af den nuværende.[24]

Fig. 61. Klokke, støbt 1854 af M. P. Allerup, Odense (s. 3253). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Bell, founded in 1854 by M. P. Allerup, Odense.*

GRAVMINDER

Oversigt. Foruden to *mindetavler* fra 1700-tallet over præster rummer kirken fem *gravsten* fra 1600- og 1700-tallet, hvoraf skal fremhæves to figursten (nr. 1-2). Ejerne, der ikke kan identificeres, må også antages at være præster og muligvis fogeder. Stenene blev 1918-19 fjernet fra korsskæringens gulv og opstillet langs væggene i kapellerne. I nordkapellet findes en *eftermiddelalderlig* (†)*gravkrypt*, tidligst omtalt 1664. *Kirkegårdsmonumenterne* tæller fem bondegravsten fra 1600-tallets midte samt hele fire gravsteler af træ fra midten af 1800-tallet.

Mindetavler. 1) (Fig. 62), 1723(?), over sognepræst Peder Bering, ⋆o. 1647, †1727, og hustruen Elizabeth Sophia Biner, ⋆o. 1657, †1737, der levede sammen i 51 år og 'velsignedes af Gud med atten børn', hvoraf ni endnu levede. Mørk grå kalksten, 99×78 cm. Indskrift tværsover med reliefversaler, navne med kursiv, i fordybede bånd. Herover en medaljon med den harpespillende[162] David, flankeret af to engle med palmeblade. Inden for den skråt profilerede kant løber en akantusbladranke, der i de kvadratiske hjørnefelter slynger sig

Fig. 62. Mindetavle nr. 1, 1723(?), over sognepræst Peder Bering (o. 1647-1727) og hustruen Elizabeth Sophia Biner (o. 1657-1737) (s. 3255). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Memorial tablet no. 1, 1723(?), to the incumbent Peder Bering (c. 1647-1727) and his wife Elizabeth Sophia Biner (c. 1657-1737).*

Fig. 63. Mindetavle nr. 2, o. 1756, over sognepræst Lauritz Schytt (1696-1756), opsat af hustruen Karen Stub (s. 3258). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Memorial tablet no. 2, c. 1756, to pastor Lauritz Schytt (1696-1756), set up by his wife Karen Stub.*

i skråtstillet liljeform (sml. *DK Odense* 1142 fig. 151). En staffering omfatter forgyldning af indskrift og ornamentik på sort bund, David tillige med rød bemaling. Den daterende indskrift »Anno 1723« er ikke hugget men kun malet. Tavlen var oprindeligt indmuret i nordkapellets vestvæg over familiens begravelse i (†)gravkrypten (jf. s. 3260); siden 1918-19 ophængt på nordkapellets østvæg.

2) (Fig. 63), o. 1756, over sognepræst Lauritz Schytt, *27. nov. 1696, †7. jan. 1756, opsat af hustruen Karen Stub (jf. *DK Svendborg* 744). Mindetavle af mørk, rødlig kalksten, 113×78 cm. Den centrerede indskrift, der er udført med fordybede versaler, navne med kursiv, har hvid[163] bemaling på sort bund. Foruden gravskriften læses et vers tilskrevet enkens broder, digteren Ambrosius Stub: »Oprigtig Herrens frygt foruden svig og sminke/ reen ærlighed som ey kan hinke/ retsindig nidkiærhed for siælis rette vel/ de give ham dete navn som falskhed ey skal sverte/ han var en ret Nathanael/ en from Guds mand i sind og hierte«.[164] Ved randen sparsom, indhugget udsmykning i form af blomster og rocailler. Mindetavlen, der oprindeligt hang på korets nordvæg ved Schytts begravelse foran altret, er nu opsat på sydkapellets østvæg.

Fig. 64. Gravsten nr. 2, o. 1600, over ukendt ægtepar (s. 3258). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tombstone no. 2, c. 1600, of unknown married couple.*

Gravsten. 1) O. 1600, over ukendt ægtepar. Figursten af lys, grå kalksten, 207×122 cm, slidt. Parret, der er vist frontalt med hovederne let vendt mod hinanden, står under to bueslag (kantet af æggestav), der ved siderne bæres af volutbøjler, og som i midten løber ud i en konsol med englehoved. Manden bærer fuldskæg, tilsyneladende med fyldig moustache. Han har pibekrave og bærer en næsten fodsid kappe, i hvis åbning hænderne kommer frem med et par handsker(?). Hun bærer hue, krave og en tung fodsid kappe med stiliserede hængefolder, hvoraf igen hænderne stikker frem (med handsker?). Forneden en udslidt gravskrift, af hvis reliefversaler kun læses: »…eme[n]søn...« (Clemensen?). Hjørnerne har medaljoner med evangelisternes symbolvæsener: foroven Mattæus (tv.) og Johannes, forneden Markus (tv.) og Lukas. Derimellem rester af randskrift med reliefversaler: »… lefver en stacket tid [o]c er fvld af wro de[t] … op som ... [sk]vgge oc … [J]ob ... 4« (Job 14,1-2). Med sin opbygning synes stenen at være påvirket af skemaet hos den såkaldte Odense-Monogrammist. Den må derfor antages at stamme fra et Odenseværksted (jf. nr. 2).[165] Opstillet nordligst ved nordkapellets østvæg siden 1918-19, da den fjernedes fra skibets gulv (jf. fig. 21).

2) (Fig. 64), o. 1600, over ukendt ægtepar. Figursten af lys, grå kalksten, 216×125 cm. Parret er vist med hovederne let vendt mod hinanden, stående under to bueslag, hvis midterkonsol prydes af et kerubhoved. Manden har kort hår med høj pande, spidst hageskæg samt overskæg. Han bærer pibekrave og kappe til under knæene. I sin højre hånd holder han en handske. Hustruen bærer hue, krave og fodsid kappe med markeret kant. Forne-

Fig. 65. Gravsten nr. 3, o. 1650-75, over ukendt(e) (s. 3259). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tombstone no. 3, c. 1650-75, of unknown deceased.*

den titter skosnuderne lige frem. I sin venstre hånd holder hun ligeledes en handske. I et bredrektangulært felt under figurerne er der rester af gravskriftens udslidte reliefversaler: »H[ervnder ligger] begrafven erlig oc …«. Langs randen er delvist udslidt randskrift med reliefversaler i to omløbende bånd. Den henvender sig direkte til beskueren som 'vandringsmand': »Hvad skal denne vdhvggen sten betyde eller grafven v(i) saa he… b…/ .../ ...de er icke som de agtis døde d...[a].../ ...e en s...../ Christvs som er (re)tferdigh(ed)…«. Hjørnemedaljonerne har brystbilleder af evangelisternes symbolvæsener: foroven Mattæus (tv.) og Johannes, forneden Markus (tv.) og Lukas. I sviklen mellem bueslagene er et udslidt bomærkeskjold. Opstillet ved nordkapellets østvæg, midtfor, siden 1918-19, da den fjernedes fra skibets gulv (jf. fig. 21).

3) (Fig. 65), o. 1650-75, over ukendt(e). Rødlig kalksten, 205×135 cm, gravskriften er helt udslidt. Stenens midte prydes af en lille, højoval opstandelsesscene, og hjørnernes medaljoner har relieffer: foroven Lazarus i Abrahams Skød(?) (Luk. 16, 22-23) og et dødningehoved over krydsede knogler; forneden to engle (Åbningen af det femte segl?, Joh. Åb. 6,9) (tv.) og De dødes opstandelse, repræsenteret ved et ægtepar(?) der står op af deres grave; denne medaljon har som den eneste rest af omløbende indskrift i reliefversaler: »…igen opst…«. Langs stenens kanter er delvis udslidt randskrift med reliefversaler, der synes at have været i to bånd: »(Min sjæl vær nu tilfre)[d] s igien thi Herren giør vel mod dig thi (du rykkede min sjæl fra døden mit øje fr)a graad min (fod fra skrid)« (Sal. 116,7-8). Opstillet nordligt ved sydkapellets østvæg siden 1918-19, da den optoges fra skibets gulv (jf. fig. 21).

Fig. 66. Gravsten nr. 4, o. 1675, over ukendte (s. 3260). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tombstone no. 4, c. 1675, of unknown deceased.*

Fig. 67. Gravsten nr. 5, o. 1725, over ukendt(e), sekundært anvendt 1782 over Anna Kirstine Jensdatter (o. 1750-82) (s. 3260). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tombstone no. 5, c. 1725, of unknown deceased, secondarily used in 1782 for Anna Kirstine Jensdatter (c. 1750-82).*

4) (Fig. 66), o. 1675, over ukendte. Grå kalksten, 190×130 cm. Over en svagt bredrektangulær kartouche med helt udslidt gravskrift ses den opstandne Kristus i skybræmme flankeret af frugtophæng og volutter. Under skriftfeltet to udslidte bomærkeskjolde, og i stenens hjørner medaljoner med evangelisternes symbolvæsener: foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Johannes (tv.) og Lukas. Af randskriften med reliefversaler læses: »(De som unde)rvise and(re) sk(al) skinne som den vd(strakte befæstnings skin og) de som hafve retf(æ)rdiggiort mange som stiern(erne evindelig og altid)« (Dan. 12,3). Randskriftens betoning af underviserens rolle kunne tyde på, at stenen er lagt over en præst. Opstillet sydligst ved sydkapellets østvæg siden 1918-19, da den fjernedes fra skibets gulv (jf. fig. 21).

5) (Fig. 67), o. 1725, over ukendt(e), genanvendt 1782 over Anna Kirstine Jensdatter, ✶o. 1750, †1782, i Skovsbo.[166] Grå kalksten, 204×125 cm, med fordybet (udslidt) versalindskrift; forneden læses rester af den sekundære indskrift: »Jensdatter« og »boede i Skov[sbo]« samt dateringen »1782«. Herunder et udsparet felt med Dødens Genius, hvilende på et kranium med et timeglas i sin højre hånd. Øverst det gode ry i form af en basunblæsende engel med palmeblad. Hjørnerne har medaljoner med kerubhoveder, stenens kanter en hulkel. Opstillet sydligt ved nordkapellets østvæg siden 1918-19, da den fjernedes fra skibets gulv (jf. fig. 21).

Eftermiddelalderlig (†)*gravkrypt* (jf. fig. 9d). Laurids Nielsen i Nårup fik 1664 kgl. tilladelse til at bruge et begravelsessted i kirken, som Christoffer Urne (†1663) havde bevilget ham.[167] Bekræftelsen af brugsretten til begravelsen samt et stolestade (jf. s. 3246) er formentlig et resultat af Laurids Nielsens ansøgning i forbindelse med en tvist med hans afløser i stillingen som foged for Henrik Bielke, Jeremias Spleth.[168] Den omtalte begravelse må være identisk med en endnu eksisterende, men reduceret, (†)krypt nordligst i nordre kapel (s. 3219), der senere tjente som familiebegravelser for sognepræsten Peder Bering (jf. mindetavle nr. 1) og føromtalte Jeremias Spleth (†1703).

I forbindelse med hvælvenes sløjfning 1918-19 (jf. s. 3219) iagttog Mouritz Mackeprang fjorten[169] tæt pakkede og delvist sammensunkne egetræskister (fem voksenkister og ni barnekister). Disse udgør endnu begravelsens indhold sammen med knogler, der 1918-19 blev optaget fra grave i kirken. Mackeprang bemærkede 1918, at alle barnekister og to voksenkister bar præg af 1600-tallet, idet de var 'kuffertformede' med næsten lodrette sider og med buet låg. På en af disse voksenkister iagttoges blomstersmykkede hankebeslag, hjørnebeslag med kerubhoveder samt, på låget, krucifiks, dødningehoved og fortærede bogstaver, alt af jern. Også barnekisterne havde jernbeslag i form af bogstaver. Ifølge J. M. Nissen kunne der 1899 på barnekisterne læses jernbeslåede årstal, hvoraf de to af ham opgivne (»1688« og »1696«) stemmer

overens med kirkebogens oplysninger om begravelser af Peder Berings og Jeremias Spleths børn.[42] De tre sidste voksenkister daterede Mackeprang pga. deres lave, skrå sider og høje karnisprofilerede flade låg til 1700-tallets første halvdel. Disse tre yngste voksenkister må antages at tilhøre Peder Bering, hans hustru Elizabeth Sophia Biner og Karen Jørgensdatter, Jeremias Spleths enke (jf. ndf.).

Begravede: Hans Stephansen, sognepræst i Køng 1669(?);[170] barnet Vibeke Bering 1688; barnet Vitus Bering 1690; spædbarnet Vibeke Bering 1691; Peder Berings søn (navn ukendt) 1692; barnet Frederik Spleth 1695; barnet Jørgen Spleth 1696; Beate Margrethe Bering 1700; ridefoged Jeremias Spleth 1703; Sophie Schousboe 1716; Peder Bering 1727; Karen Jørgensdatter 1734; Elizabeth Sophia Biner 1737.[171]

En *mindekrans*, 1933, over Morten Greve, ⋆26. sep. 1840, †19. april 1933, er skænket af 'venner i Langsted'. Sølvkransen udgøres af to egegrene, hvis sløjfe har graveret skriveskrift; indsat i glas og sortmalet ramme. Opbevares i tårnets klokkestokværk.

Kirkegårdsmonumenter. 1) 1600-1800, over ukendt(e). Flise af rødlig granit, ca. 40×40 cm, med initialer i indridsede versaler: »HLSAB« (her ligger SAB?). I brolægningen på kirkens sydside.

2) 1624, over Kirsten Rasmusdatter, ⋆o. 1559, †1624. Irregulær sten af grålig granit, ca. 33×33 cm. Under Jesumonogram er indskrift med fordybede versaler: »1624 den 1 mai døde Kirsten Rasmvsdatter i Langsted i sit 66 (aar) «. I brolægningen omkring kirken, øst for koret.

3) 1635, over Karen 'Hanses',⋆o. 1548, †1635. Den rektangulære sten, af grålig granit, 54×32,5 cm, har irregulær versalindskrift i svag fordybning: »[1635] kaled Gvd Ka[r](e)n Hans[e]… af denn[e] … [v]erden h[en]dis a(a)r [87]«.[172] Stenen, der tjener som sokkelsten i kirkegårdskapellets østmur, var oprindeligt irregulær,[42] men tilhuggedes i forbindelse med genanvendelsen.

4) 1640(?), over ukendt. Irregulær sten af grålig granit, 50×54×23 cm, med udslidte, fordybede versaler: »Ano 16[40?] [k]ald(t)e …«. I brolægningen omkring kirken, nordøst for koret. Stenen kan muligvis tilhøre Boeld (Bodil), †1640, enke efter Peder Matzøn i Verninge. Hendes sten havde fordybet versalindskrift og lå o. 1900 uden for den vestre kirkegårdslåge.[42] I brolægningen omkring kirken, nordøst for koret.

5) (Fig. 68), 1644, over Anne, »Mas Iensens« (jf. nr. 6). Såkaldt bondegravsten af kløvet rødgrå granit, 75×64 cm, med fordybet versalindskrift.

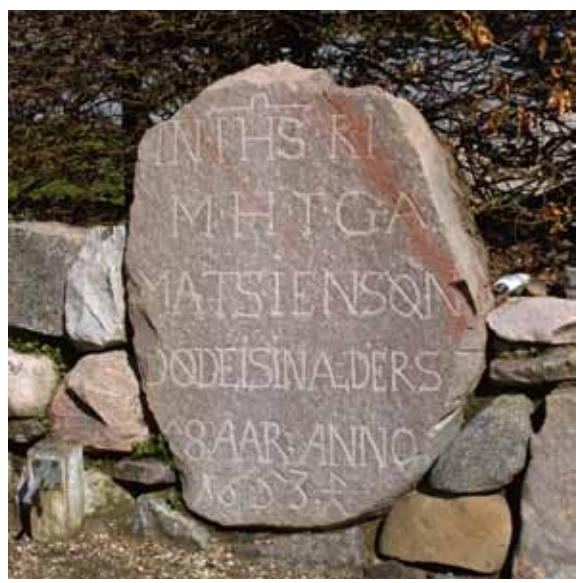

Fig. 68-69. Kirkegårdsmonumenter. 68. Nr. 5, 1644, over Anne (†1644) (s. 3261). 69. Nr. 6, 1653, over hendes ægtemand Mads Jensen (†1653) (s. 3262). Foto Lasse J. Bendtsen 2015. – *Churchyard monuments. 68. No. 5, 1644, to Anne (†1644). 69. No. 6, 1653, to her husband Mads Jensen (†1653).*

Fig. 70. Gravsteler af træ (s. 3263), fra venstre: (kirkegårdsmonument nr. 11), 1851, over Christen Larsen (1776-1845) og hustruen Anne Cathrine Pedersdatter (1778-1851); (kirkegårdsmonument nr. 9), 1847, over Knud Jørgensen (1776-1841) og hustruen Anne Nielsdatter (1766-1847); (kirkegårdsmonument nr. 10), 1850, over Niels Jensen (1820-50) og nevøen Hans Jørgen Hansen (1848-50); (kirkegårdsmonument nr. 8), o. 1830, over Jacob Jensen (1784-1830) og sønnen Jens Jacobsen (1827-30). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Tomb steles of wood, from the left: (churchyard monument no. 11), 1851, to Christen Larsen (1776-1845) and his wife Anne Cathrine Pedersdatter (1778-1851); (churchyard monument no. 9), 1847, to Knud Jørgensen (1776-1841) and his wife Anne Nielsdatter (1766-1847); (churchyard monument no. 10), 1850, to Niels Jensen (1820-50) and his nephew Hans Jørgen Hansen (1848-50); (churchyard monument no. 8), c. 1830, to Jacob Jensen (1784-1830) and his son Jens Jacobsen (1827-30).*

Foroven Jesumonogrammerne »INRI« og »IHS« samt forkortelsen »MHTG« (mit håb til Gud). Forneden et bomærke svarende til på nr. 6. Stenen, der er opstillet i kirkegårdens hegn, fandtes o. 1900 genanvendt i et markhegn på nordsiden af landevejen ca. 300 meter fra kirken.[42]

6) (Fig. 69), 1653, over Mats Iensøn, ⋆o. 1596, †1653 i sin alders [5]8. år (jf. nr. 5). Såkaldt bon-

degravsten af kløvet rødgrå granit, 77×65 cm, med fordybet versalindskrift. Foroven Jesumonogrammerne »INRI« og »IHS« foruden forkortelsen »MHTGA« (mit håb til Gud alene); forneden den afdødes bomærke, der ses tilsvarende på nr. 5. Stenen, der er opstillet i kirkegårdens hegn, fandtes o. 1900 genanvendt i et markhegn (jf. nr. 5).[42]

7) (Jf. fig. 7) 1805, over Jens Jørgensen, ⋆19. marts 1733 på Havreheden i Vigerslev Sogn, †11. feb. 1805. Flise af rød sandsten, 47×44 cm, med fordybet versalindskrift i hele bredden. Indmuret i kirkens sokkel, på sydsiden.

8) (Fig. 70), o. 1830, over gårdmand Jacob Jensen, ⋆19. dec. 1784, †24. juli 1830, og sønnen Jens Jacobsen, ⋆26. marts 1827, †9. dec. 1830. Stele af egetræ, 95,5×39 cm, hvis gesims har taphuller til et nu forsvundet topstykke. Begge sider har højovalt skriftfelt med sort skriveskrift på (falmet) hvid bund; på bagsiden et vers: »Børn og Moder/ lad ei Veemods-Klage Mørk/ne Eders Fremtid – for en Ven;/ Snart fremstraaler Evighedens/ Dage, Hvor I hannem see i Fryd igjen!/ Eders Hjerter nu veemodig bæve Ved den/ lille Broders Hvilested, Trøst til/ Eder Haabets Himmel svære!/ Tanken om et Gjensyn/ skjenker Fred«. Opbevares i tårnets klokkestokværk.

9) (Fig. 70), 1847, over Knud Jørgensen, ⋆1776, †18. feb. 1841, og hustruen Anne Nielsdatter, ⋆1766, †8. feb. 1847. Stele af egetræ, 151×38 cm, med spor efter fod- og topstykke. På begge sider er sort skriveskrift på (falmet) hvid bund, på bagsiden versificeret indskrift: »Kom Død! jeg vil dig følge rolig,/ Du er min Skabers Sendebud./ Kom Sjæl! forlad din svage Bolig/ Og sving dig op til Lysets Gud,/ Der skal du finde Fryd og Ro/ I Himlens glade Englebo./ En Vandring kun er Livet her:/ Vort rette Hjem i Himlen er./ Did stunder hvert et mødigt Fied;/ Thi Banen gaaer til Lys og Fred«. Opbevares i tårnets klokkestokværk.

10) (Fig. 70), 1850, over Niels Jensen, ⋆25 marts 1820, †5. juni 1850, og brodersønnen Hans Jørgen Hansen, ⋆13. sep. 1848, †15. juli 1850. Stele af egetræ, 130,5×42 cm, med rammestykker og hulkelprofileret fodstykke; topstykket mangler. Sort frakturindskrift på (falmet) hvid bund, på bagsiden versificeret indskrift: »Nu mørknes Tanken selv for mig,/ Giv Hjertet dog at føle dig!/ Og lad mit Livs den sidste Stund/ Forkortes i en sagte Blund,/ O! Jesu min forløste Aand/ Annam o Herre i din Haand./ Fader, Moder, Venner kjære,/ Græder ikke mere for mig./ Eders Haab og Trøst skal være/ Atter hisset samles vi,/ Jeg gaaer bort fra Verdens Trængsler/ Op til Herlighedens Sal,/ Der min Frelser nu beskikker/ At jeg Jer modtage skal«. Opbevares i tårnets klokkestokværk.

11) (Fig. 70), 1851, over Christen Larsen, ⋆1776, †11. dec. 1845, og hustruen Anne Cathrine Pedersdatter, ⋆1778, †27. okt. 1851. Cippusstele af egetræ, 168×38 cm, fodstykke og gesims hulkelprofileret. Begge sider har sortmalet skriveskrift på (falmet) hvid bund, på bagsiden versificeret indskrift: »Nu denne Jord min/ Aand forlader, Og farer/ da til Himlen hen Op/ til min Frelser og min/ Fader, Ja! bort fra hver en/ jordisk Ven, Gid jeg da/ her har levet saa, At Sa/lighed jeg der kan faa«. Opbevares i tårnets klokkestokværk.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. RA. *Rentekammeret. Reviderede regnskaber. Kirkeregnskaber.* Odense Provstis regnskaber 1664-72 (*Reviderede rgsk.* Rgsk. 1664-72).

LAFyn. *Bispearkivet.* Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-81 (*Bispeark.* Synsforretn.).

Odense Herreds provstiarkiv. Kopibog 1845-55 (*Provstiark.* Kopibog); Beskrivelse af Odense Herreds kirker o. 1900 (ved. J. M. Nissen) (*Provstiark.* Kirkebeskrivelser); Synsprotokol 1903-68 (*Provstiark.* Synsprot.).

Præstearkivet. Ministerialbog 1687-1815 (*Præsteark.* Ministerialbog.); Kirkeregnskaber 1810-1914 (*Præsteark.* Rgsk.); Indkomne breve 1839-1913 (*Præsteark.* Indk. breve.); Fortegnelse over Gangdage ved Verninge Kirke 1839-1876 (*Præsteark.* Gangdage.); Sager vedr. kirken 1914-1955 (*Præsteark.* Sager vedr. kirken).

Menighedsrådsarkivet. Kirkeprotokol 1862-1991 (*Menighedsrådsark.* Synsprot.); Kirkegårdsprotokol 1947-90 (*Menighedsrådsark.* Kirkegårdsprot.); Forhandlingsprotokol 1904-27 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.).

Fynske rytterdistriktsarkiv, kirkesessionen. Diverse sager 1643-1764 (*Fynske rytterdistrikt.* Div. sager).

Lokalhistorisk Arkiv, Tommerup. *A210. Verninge Kirke* (Lokalarkiv. *Verninge Kirke*).

NM. *Indberetninger.* Vilhelm Petersen 1889 (inventar); Eigil Rothe 1903 (kalkmaleri, indskriftpanel); M. Mackeprang 1918 (bygning, inventar, begravelse og gravminder); Kirsten Weber-Andersen 1955 (inventar og gravminder); N. J. Termansen 1959 (⋆krucifiksfigur); Mogens Larsen 1964 (inventar); Olaf Olsen 1966 (kalkmaleri, gravkrypt); Egmont Lind 1966 (kalkmaleri); Jens Johansen 1976 (altertavle); Marianne Dupont 1987 (⋆krucifiksfigur); Karin Vestergaard Kristiansen 2000 (alterbord, panelværk); Hans Mikkelsen 2005 (gravsteler af træ); Morten Krogh Madsen 2005 (klokker).

Tegninger og opmålinger. *Danmarks Kunstbibliotek*. Gerhard Poulsen 1918 (plan, snit og opstalter); *LAFyn*. Ebbe Lehn Petersen 1963 (plan og snit).

Litteratur. John M. Møller, *Historiske Oplysninger om Verninge Sogn*, Odense 1916 (*Møller 1916*). Martin Jørgensen, »Restaurering af Verninge kirke 1918-1920«, *Vestfynsk Hjemstavn* 40 (1970), 116-23 (*Jørgensen 1970*). Anne Riising, »Fra Verninge sogns kirkeregnskaber i 1840'erne«, *FyÅrb* 1992, 62-9 (*Riising 1992*). Ellen Dalsgaard, *Verninge Kirke*,Verninge 1997 (*Dalsgaard 1997*).

Historisk indledning ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin Eliasen, kalkmaleri, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, heraf dog orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Cecilie Bønnelycke. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet november 2015.

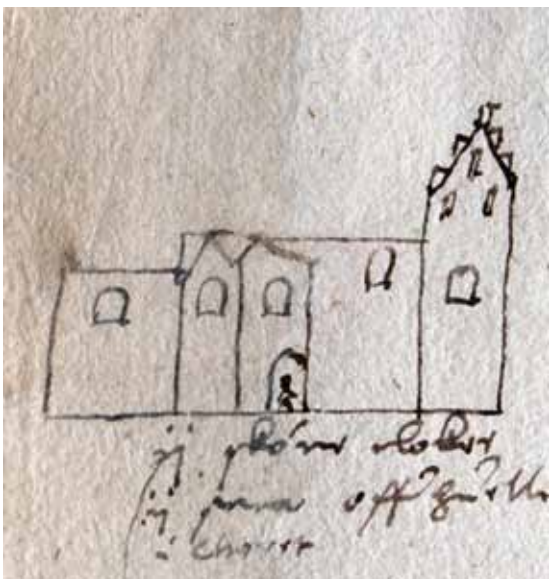

Fig. 71. Skitse af kirken i Biskop Jacob Madsens visitatsbog. I LAFyn. Foto Mogens Vedsø 2011. – *Sketch of the church in Bishop Jacob Madsen's visitation book.*

[1] Henrik Bielke var få år tidligere kommet i besiddelse af kongetienden, der hidtil havde ligget til Odense Hospital. *Kronens Skøder* 8. juli 1667, 24. aug. 1671.

[2] LAFyn. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokoller. skøde 12. nov. 1695 (lyst 18. dec. 1695). 1729 blev hovedgårdens ejer, Anna Barbara Sophia Charisius, ved højesteretsdom kendt kaldsberettiget til Verninge. Samme år kaldtes Laurits Schytte til præst og indgik ægteskab med Charisius' kammerpige, Karen Stub (jf. mindetavle nr. 1). John M. Møller, »Smaating fra Verninge«, *KirkeHistSaml* 5. rk., 1 (1901-03), 334; A. D. Jørgensen, »Ambrosius Stub«, *Historiske Afhandlinger* 3, Kbh. 1898, 468.

[3] Kirken omtaltes 30. nov. 1718 som 'relueret', men Charisius' (jf. note 2) krav på ejerskab eller fuld kompensation blev imødekommet 11. juli 1719. RA. *DaKanc.* D24. Fynske og smålandske tegnelser 1716-26. 9. jan. 1719, 11. juli 1719.

[4] *Møller 1916*, 122-26 har redegjort for ejerforholdene.

[5] LAFyn. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

[6] *DaMag* 4, II, 51.

[7] *Kronens Skøder* 24. aug. 1671.

[8] Omtalt i skøde 1805 refereret i: LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.

[9] KglBibl. *Kallske samling* 377, 4°.

[10] Camillus Nyrop, *Danske Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen*, I, Kbh. 1899-1900, 189. Lars Bisgaard har overbevisende argumenteret for, at listen ikke som publiceret af Nyrop tilhører Odense Elende Lav men i stedet Odense domkirkes præstekalente tilknyttet Skt. Knuds helligkorsalter (*DK Odense* 88), Lars Bisgaard, »En dødeliste viser vej: Gilde og magt i senmiddelalderens Odense«, *FyÅrb* 2002, 70-89.

[11] Den på indskrifterne nævnte Michael Jacobsen må være identisk med den 1533 omtalte 'hr. Michel' og Michel Jepsen, der 1551 indgik en aftægtsordning med sin efterfølger i embedet, Oluf Esbernsen. O. Nielsen, »Dalum Klosters Jordebog 1533«, *FySaml* IV, 309; Holger F. Rørdam, »Mester Jørgen Jensen Sadolin, Fyens Stifts Reformator og første evangeliske Biskop«, *FySaml* IV, 150-52.

[12] Sagnet er tidligst omtalt i degnen Bendix Didrichsens versificerede skrift fra 1703 *Kort beretning Paa hvis Mand har hørt og fundet udspurt om Werninge Præstegaards Forige og nærværende Tids Tilstand og Egenskaber…* Gengivet i *Møller 1916*, 89-106 spec. 99.

[13] *Møller 1916*, 118-20.

[14] Møntsamlingens Fundprotokol nr. 1418.

[15] Sognegrænsen følger det naturlige skel Holmehave Bæk.

[16] Det anføres 1911, at en udvidelse skal finde sted, men denne er antagelig udskudt til tiden omkring eller efter den store istandsættelse 1918-19. LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.; *Provstiark*. Synsprot.

[17] 1868 udvidedes mod øst. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; *Præsteark*. Rgsk.; Gangdage.

[18] Ikke mindst det søndre dige, der 1919 flyttedes 1,5 meter mod syd og tilbage mod nord 1952 i forbindelse med amtsvejvæsenets regulering af Odensevej. LAFyn. *Præsteark*. Sager vedr. kirken.
[19] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; NM j.nr. 117/89.
[20] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkegårdsprot.
[21] Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 64.
[22] RA. *Reviderede rgsk*. Rgsk. 1664-72.
[23] LAFyn. *Præsteark*. Gangdage.
[24] LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.
[25] LAFyn. *Præsteark*. Gangdage.; Rgsk.
[26] Jf. kirkesynet 1865, der foreslog en omsætning af kirkegårdsmuren vest for kirkeporten. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.
[27] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; *Provstiark*. Synsprot. Jf. note 18.
[28] Efter tegning af arkitekt Thorvald Nygaard. LAFyn. *Præsteark*. Sager vedr. kirken. Jf. note 18.
[29] LAFyn. *Bispeark*. Synsforretn.
[30] LAFyn. *Fyns bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702. Jf. Holger F. Rørdam, »Beretning om de fynske Kirkers Tilstand efter Svenskekrigen«, *FySaml* IX, 206.
[31] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.

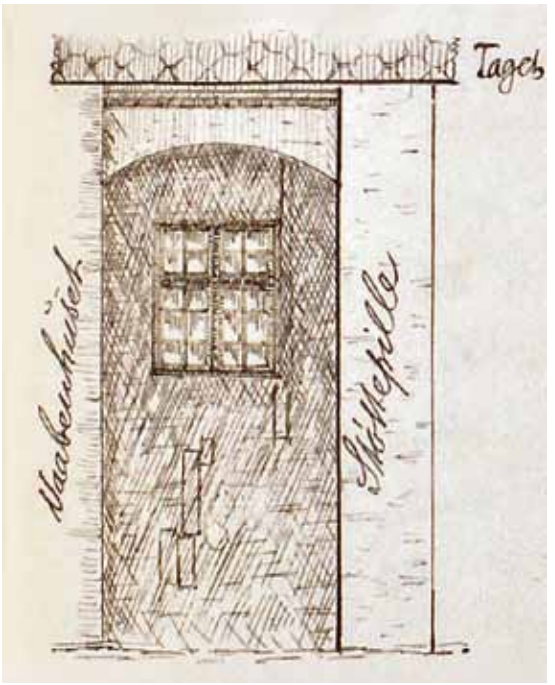

Fig. 72. Skitse af det romanske kors sydside ved J. M. Nissen o. 1900. I LAFyn. – *Sketch of south side of Romanesque chancel c. 1900.*

[32] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. 19. juni 1856.
[33] Forslaget om et kapel blev rejst 1904, men henlagdes 1924. Ti år senere vidner inventaranskaffelser om ibrugtagningen af et kapel. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Synsprot.
[34] Medvirkende til bygningens placering var vel, at det i forvejen skønnedes nødvendigt at afstive jordmasserne med støttemure. LAFyn. *Den kgl. Bygningsinspektørs arkiv*. Kirker, korrespondance, bilag, tegninger m.m. 148. Verninge Kirke. En ombygning o. 1981 ved arkitekterne Karen og Ib Tagel, Faaborg, omfattede bl.a. skalmuring og opsætning af murkrone.
[35] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; *Provstiark*. Synsprot.
[36] Kirkens nuværende kor er en senmiddelalderlig østforlængelse, mens det romanske kor i dag regnes som en del af skibet.
[37] Mackeprang beskrev 1918 kirkens sokkel og noterede sig, at dens øverste led var »et vel udviklet Karnisprofil – ikke den sædvanlige fyenske Rille«.
[38] Mackeprang 1918.
[39] En af de til apsiden hørende sokkelkvadre, der nu er indmuret i korforlængelsens nordside, er i den ene ende udformet med et retlinjet stykke i tilknytning til et indadgående hjørne. Den må have indgået i apsidens tilslutning til korets nordøsthjørne.
[40] Såvel J. M. Nissen o. 1900 som Mackeprang 1918 registrerede soklens uordentlige tilstand. LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.
[41] Iagttaget af Svend Erik Jensen og Per Jørgensen, murerfirmaet Palle Jensen V. Åby, ved restaureringen 2015, hvor kvadrene var midlertidig udtaget.
[42] LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.
[43] Dette ville i givet fald betyde, at triumfbuen havde samme bredde som korrummet.
[44] Vinduet må sandsynligvis være samtidigt med den aktuelle ombygning, om end det ikke helt kan udelukkes, at det var senere indsat.
[45] Mackeprang 1918 regnede blændingerne som hørende til tårnet, selvom han havde registreret manglende forbandt mellem tårnets østmur og de tilstødende mure i nord og syd. Blændingernes usædvanlige placering i tårnets indre karakteriserede han som: ».. den almindelige fyenske Trang til Pyntelighed ..«
[46] *Rasmussen og Riising 1995* (note 21), 64. Jacob Madsens tegninger må i en vis udstrækning opfattes som signaturer, hvilket såvel kan gælde to selvstændige gavle som at sammenblandingen af nord- og sydside hyppigt ses, sml. f.eks. med Fraugde, s. 82.
[47] På Gerhard Poulsens opstalt (fig. 9e) fejlagtigt angivet som rundbuet.
[48] LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.; LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. 6. juli 1847 og 17. juli 1848.
[49] Pillerne synes opført før gjordbuen til det følgende fag fik sin nuværende størrelse.
[50] Ved denne tildannelse er der i nordøsthjørnet skabt

et kragbåndlignende led (jf. fig. 26), der ikke umiddelbart lader sig forklare.
[51] *FySaml*, IX, 206 f.
[52] 1926 ønskedes pillen skalmuret med klinker. LAFyn. *Provstiark*. Synsprot.
[53] RA. *DaKanc*. D24. Fynske og smålandske tegnelser 1716-26; D25. Koncepter og indlæg til fynske og smålandske tegnelser 1716-26; *Møller 1916* 116ff.
[54] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. 16. juni 1846; LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.
[55] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. 17. juli 1848.
[56] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. 6. juli 1847.
[57] RA. *Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, 1. kontor*. Journaler 1879. E 195 (22. febr. 1879).
[58] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.
[59] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; Forhandlingsprot.
[60] LAFyn. *Den kgl. Bygningsinspektør*. Sager vedr. kirkebyg. på Fyn 1915-25. 4. april 1918; *Menighedsrådsark*. Synsprot.
[61] Tømrermesteren er sandsynligvis identisk med ovennævnte arkitekt Pedersen, Glamsbjerg. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.
[62] NM.
[63] Finansieret af 'Pastor Lindholms Grundfond til Landsbykirkers Udsmykning'. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.
[64] LAFyn. *Den kgl. Bygningsinspektørs arkiv*. Kirker, korrespondance, bilag, tegninger m.m. 148.Verninge Kirke. Brev af 14. mar. 1890; *Menighedsrådsark*. Synsprot.; *Den kgl. Bygningsinspektørs arkiv.* Sager vedr. kirkebyg. på Fyn 1896-1915. 1. okt. 1907.
[65] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot.
[66] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; *Præsteark*. Rgsk.
[67] LAFyn. *Provstiark*. Synsprot; *Menighedsrådsark*. Synsprot.

Fig. 73. Postamentfelt med dateringen »1621«, detalje af prædikestol (s. 3242, jf. fig. 47). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Base panel with dating "1621", detail of pulpit (cf. fig. 47).*

[68] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. 6. juli 1847; Rgsk.
[69] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; *Præsteark*. Indk. breve. 23. marts 1874; Rgsk.; *Bispeark*. Synsforretn.; RA. *Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, 1. kontor*. Journaler. 19. maj 1877.
[70] LAFyn. *Fyns Bispeark*. Stiftets alm. breve. 1651-1670: 1659-1661.
[71] LAFyn. *Fyns bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkernes indkomst 1631-1702.
[72] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. Juni 1845; Rgsk.
[73] RA. *Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, 1. kontor*. Journal 1879. E 195 (22. febr. 1879); LAFyn. *Provstiark*. Kopibog 1878-93. 21. aug. 1889; *Menighedsrådsark*. Synsprot.
[74] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Synsprot.
[75] Den brunrøde farve anes adskillige steder under kirkens nuværende hvidtning. LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.
[76] Den gulkalkede gesims registreredes allerede af Mackeprang 1918, der dog konstaterede, at den gule farve da manglede på tårnets gesims.
[77] LAFyn. *Den kgl. Bygningsinspektørs arkiv*. Kirker, korrespondance, bilag, tegninger m.m. 148.Verninge kirke.
[78] Olaf Andersen m.fl. (red.), *Nordvestfyn - en historisk-topografisk Beskrivelse,* Ribe 1935-36, 171. Tømrer- og snedkerarbejdet blev varetaget af tømrermester R. Pedersen (jf. s. 3221) og stafferingen af maler Andersen, begge fra Glamsbjerg. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; *Den kgl. Bygningsinspektørs arkiv*. Kirker, korrespondance, bilag, tegninger m.m. 148.Verninge kirke.
[79] Mens den glatte forside konstruktivt peger tilbage på senmiddelalderen, taler rammens profilering og samling for en datering efter 1550. Rammen skal nok anses for oprindelig, idet den højre inderside har grøn bemaling svarende til den yderste af forsidens baner. Tekstilimitation kendes fra såvel middelalderlige som eftermiddelalderlige alterbordsforsider. Det er tænkeligt, at tekstilimitationen har været udført til at blive brugt vekslende med et alterklæde. Marie-Louise Jørgensen. »Malede Alterbordsforsider Fra Reformationsårhundredet«, *Tro og bilde i Norden i Reformasjonens* århundre, Martin Blindheim m.fl. (red.), Oslo 1991, 169–91. Marie-Louise Jørgensen, »Udsmykningen på alterbordspaneler fra 1600-tallet, i kirker på Sjælland«, *Ting och tanke. Ikonografi på liturgiska föremål*, Ingalill Pegelow (red.), Stockholm 1998, 293-312.
[80] Herunder en ældre mørkeblå farve.
[81] En reliefindskrift fra en nedbrudt (†)degnestol (s. 3248) kan tidligst o. 1750 være anbragt under alterbordet, hvor den blev fundet 1889.
[82] Bordet, hvis bredde 1889 anførtes at være ca. 180 cm, omdannedes 1890 ved J. Vilhelm Petersen. Det blev 1918-19 nedtaget og genopstillet med nye lister. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.; *Den kgl. Bygnings-*

Fig. 74. Initialer og bomærker, th. for sognepræst Stephan Laursen (jf. fig. 54), foruden dateringen »1606«, detalje af panel fra (†)præste- og skriftestol (s. 3247). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Initials and owner's marks, right, of the incumbent Stephan Laursen (cf. fig. 54), as well as dating "1606", detail of panel from priest's chair and confessional.*

inspektørs arkiv. Kirker, korrespondance, bilag, tegninger m.m. 148. Verninge kirke.

[83] Det femskaftede stof har en vævebredde på 53 cm og en rapporthøjde på 46 cm.

[84] Sml. Monique King & Donald King, *European Textiles in the Keir Collection 400 BC to 1800 AD*, London 1990, 232-36, endvidere Ernst Flemming, *Das Textilwerk,* Tübingen 1957, 137.

[85] 'Postamentet' udgøres af tre vandrette planker, 'storstykket' af otte lodretstillede planker, 'topstykket' af fire vandrette planker. Afstivning og fastgørelse er fra 1976.

[86] Den stukimiterende forgyldning er fra 1976, da man eftergjorde en tidligere guldbronzeret reparation.

[87] Mens denne fynske gruppe karakteriseres ved en arkitektonisk bemaling, har en sydvestjysk gruppe bladværksbemaling: Torstrup, Hodde og Tistrup (*DK Ribe* 1426, 1475, 1503).

[88] J. V. Sørensen, »Rørup Kirke«, *ÅrbOdense og Assens* 1933, 368. LAFyn. *Topografica*. Fyn i alm. 3. Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743-1771.

[89] LAFyn. *Stamhuset Erholm-Søndergårde*. Sager vedr. Rørup kirke. Gruppen udgør en betydelig tilskrivning i forhold til Dahlins allerede kendte værker. Weilbach, *KunstLeks* (4. udg.), 2, Kbh. 1994, 100.

[90] Sml. Lauritz de Thura, *Den danske Vitruvius*, I, Kbh. 1746, plancherne LXII, LXIII, LXVII.

[91] Kirkeejerne ytrede august 1889 ønske om at anskaffe et nyt alterbillede. Kontakten til Anton Dorph gik gennem biskop Harald Stein, over for hvem maleren i november 1889 tilbød at udføre et maleri for 1000 kr. til levering 1. dec. året efter. En tegning fulgte i begyndelsen af december. Under sine forberedelser i marts 1890 udviste Dorph stor interesse i forhold til billedets placering og lysindfaldet i koret. I juli 1890 omtales to malede skitser, en stor (ca. 70 cm høj) og en lille, sidstnævnte dog 'så forskellig fra maleriet, at man ingen nytte ville kunne have af den' (jf. *DK Odense* 3183). I sep. 1890 var billedet undermalet, og Dorph gav udtryk for, at han nogle dage derefter skulle til 'at have alvorligt fat på det'. Det opstilledes feb. 1891. LAFyn. *Provstiark*. Kopibog; *Den kgl. Bygningsinspektørs arkiv*. Kirker, korrespondance, bilag, tegninger m.m. 148. Verninge kirke.; *Præsteark*. Rgsk.

[92] For sit maleri til Thisted har Dorph i sin indtægtsbog bogført 4200 kr. og for Verninges 1000 kr. Statens Museum for Kunst. *A. Dorph arkivet, mappe I.* AD's egenhænd. Fortegnelse over hans Malerier og deres Salg 1848-1911. Dorphs arkiv rummer også en uinventariseret olieskitse (jf. *DK Odense* 3183, fig. 17).

[93] Om end kirkeejerne ønskede en ramme i stil med J. Vilhelm Petersens ramme om Dorphs altermaleri i Odense Vor Frue (*DK Odense* 1087 fig. 83), forblev det ved bygningsinspektørens første forslag. LAFyn. *Den kgl. Bygningsinspektørs arkiv*. Kirker, korrespondance, bilag, tegninger m.m. 148. Verninge kirke.

[94] Tidligere stod den med rødbrun bemaling, bronzerede søjler og samme skriftsted med forgyldte højskoleuncialer. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.

[95] *Rasmussen og Riising 1995* (note 21), 64. Det formodes hos Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler*, Odense 2010, 1133, at midtskabets scene var figurrig.

[96] Indskriften suppleret efter: LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.

[97] LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.; Indk. breve.

[98] *Bøje* II, 125 (nr. 4220-24).

[99] Søren Pedersen udførte 1719 tilsvarende (nye) syge-

kalke til annekskirken i Køng og Hårby Kirke (Båg Hrd.). *Fynsk Kirkesølv*, 24, 139.
[100] Stephan Laursens bomærke fandtes endvidere på en portstolpe fra 1577 i den gamle præstegård, afbildet i *Møller 1916*, 88.
[101] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve.
[102] Gørtleren fik otte rigsbankdaler for sit arbejde. LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.
[103] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot. Afskrift af gavebrev 1920.
[104] Hiltrud Westermann-Angerhausen, *Mittelalterliche Weihrauchfässer von 800 bis 1500*, Bronzegeräte des Mittelalters 7, Petersberg 2014, 188-93, specielt 192.
[105] *Westermann-Angerhausen 2014* (note 104), katalognr. II n 17; II n 1, II n 3, II n 4, II n 8, II n 20, II o 14.
[106] NM, inv.nr. D 10744 og 2361. *Westermann-Angerhausen 2014* (note 104), 193, 231.
[107] *Westermann-Angerhausen 2014* (note 104), 192; endvidere Yves Christe, »L'ange à l'encensoir devant l'autel des martyrs«, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 13 (1982), 187-200.
[108] Jf. f.eks. E. Fehrenbach, »Encens«, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, V, (1922), sp. 17. Herfor taler også forekomsten af de to stængler, der måske kan opfattes som ærkeenglens liljeattribut. Engelbert Kirschbaum m.fl. (red.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 3, Rom 1971, sp. 257.
[109] Jf. Karl Künstle, *Ikonographie der Christlichen Kunst*, I, Freiburg 1928, 252.
[110] LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.; *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.
[111] Den er tidligst omtalt i koret o. 1856, *Engelstoft* 58.
[112] Jan A. Gadd, »Brass Basins and Bowls from a Single Nuremberg Workshop Around 1500-1580«, *Journal of Antique Metalware Society* 16 (2008), 2-21.
[113] Jf. *DK Odense* 2722 note 62.
[114] LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser. Indskriften omtaltes allerede 1756 som udslidt. KglBibl. *Kallske samling 377, 4°*.
[115] Denne tolkning fremsattes af J. N. Nissen i LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser. Jf. *DK Maribo* 930 og Rone Kirke (Sverige), *SvK Gotland* VI, 5 (150), 424. Remsen har tænkeligt været gentaget i den omløbende indskrift, sml. Helge Kjellin, »Ornerade mässingfat och deras inskrifter«, Äldre *kyrklig konst* i Skåne, Otto Rydbeck og Ewert Wrangel (red.), Malmø 1921, 201-45.
[116] Initialerne har været foreslået opløst som »virgo maria ave«. LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.
[117] Se endvidere Knud Prange, »Vand- og/eller dåbsfad?«, *Heraldisk Tidsskrift* 11 (104), 2011, 145-50.
[118] Smedejernsgitrene, der nu opbevares i tårnet, var skænket 1920 af Hans og Rose Jørgensen, Californien, født i hhv. Verninge og Køng sogne. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.
[119] Der er, formentlig 1955, tilføjet to nye fingre på figurens højre hånd, foruden et stykke af højre arms underside nær skulderen. Om end tilføjelserne er udført uden autorisation er træskærerarbejdet ikke helt uden evner.
[120] Martin Wangsgaard Jürgensen, »Som 'et slagtet og flaaet Kreatur'. Den døde Kristus på korset og birgittinerne«, Lena Liepe & Kristin Bliksrud Aavitsland (red.), *Memento Mori. Døden i middelalderens billedverden*, Oslo 2011, 141-59. Foruden Verninge og Maribo Domkirke omfatter gruppen krucifikser i følgende kirker: Fangel (*DK Odense* 3187 fig. 24), Hårslev (Skovby Hrd.), Søby (Båg Hrd.), Horne og Kullerup (Svendborg Amt) samt, mere usikkert, Skydebjerg (Båg Hrd.) og Oure (Svendborg Amt).
[121] *Møller 1916*, 111.
[122] Ifølge Termansen måske en senbarok staffering.
[123] To løvemasker, nemlig den østligste og sydligste, er fra istandsættelsen 1966, da de erstattede to halvdele af en gennemsavet hængekugle (jf. Herman Madsen, *Kirkekunst i Danmark,* I, Odense 1964, 69), der måske kunne stamme fra en †lydhimmel.
[124] På muren ved indgangen til kurven er opsat endnu

Fig. 75. Smedejernsbeslag, o. 1600, genbrugt på nyere dørfløj (s. 3249). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Wrought iron fittings, c. 1600, re-used on more recent door wing.*

et smalt fragment fra en arkadefylding med attisk slyngbånd.

[125] Gruppen omfatter følgende prædikestole i Båg Herred: Gamtofte, Ørsted, Balslev, Flemløse, Hårby, Køng, Orte, Sandager, Tanderup, Kærum og Kerte (kun storfelterne synes oprindelige); dertil også Brenderup (Vends Hrd.). Det dateringsmæssige spænd er 1597-1626.

[126] På Johannesfiguren fandtes rødlig hudfarve, rødt på kjortlen samt forgyldning (på kridtgrund) på kappe, symbolvæsen og kartouche. Kun evangelisterne blev ikke afrenset for al farve 1918-19.

[127] RA. *DaKanc*. D24. Fynske og smålandske tegnelser 1716-26.

[128] Baseret på undersøgelser af Johannesfiguren (jf. note 126).

[129] *Engelstoft* 58

[130] Lokalarkiv. *Verninge Kirke*. Brev fra Ebbe Lehn-Petersen 12. juni 1967.

[131] Stolene er i skibet opstillet i to rækker à femten (nord) og tretten (syd), heraf er hhv. de fem og de tre østligste dobbelte; i nordre og søndre kapel hhv. syv og tre stole.

[132] RA. *DaKanc*. C10. 1660-70. Fynske og smålandske registre 15. juli 1664; *Møller 1916*, 71-3.

[133] *Møller 1916*, 118.

[134] Menigheden klagede herover ved en visitats 1718. RA. *DaKanc*. D24. Fynske og smålandske tegnelser 1716-26.

[135] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve. 28. okt. 1845.

[136] LAFyn. *Præsteark*. Indk. breve.; Rgsk.; *Menighedsrådsark*. Synsprot. Kirkesyn 1863 og 1880.

[137] Sognepræsten foreslog okt. 1920, at 'de afbrækkede kors' burde pålimes gavlene. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.

[138] De måler hhv. 102×15,5 cm, 83,5×15,5 cm, 77×15,5 cm og 71×15,5 cm. Det bemærkes, at der ikke er tale om fragmenter af én lang planke, idet stykkerne har omløbende skråkantprofil.

[139] Årstallets sidste ciffer er suppleret efter degnen F. Cortsens læsning o. 1750. LAFyn. *Præsteark*. Ministerialbog.

[140] Dette taler yderligere for at placeringen er oprindelig, og at der ikke er tale om en genanvendt indskrift fra en †korbuebjælke.

[141] En udateret indførsel i ministerialbogen fra 1750'erne (o. 1756) omtaler degnestolen som 'afbrudt' men nævner, at degnen F. Cortsen efter sin ankomst 1750 læste indskriften mens den endnu sad på stolen. Det fremgår af præsteindberetningen 1756, at reliefferne ikke længere sad på degnestolen ('som skal have siddet på degnestolen'). KglBibl. *Kallske samling 377, 4°*.

[142] Mackeprang opfattede smedearbejdet som middelalderligt. M. Mackeprang, »Fyenske jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen«, *ÅrbOldkHist* 1943, 8. Biskop C. T. Engelstoft noterede dog, at døren var fra 1601 og fornyet 1876.*Engelstoft* 58.

[143] LAFyn. *Præsteark*. Rgsk. *Engelstoft* 58.

[144] Jette og Henrik Nevers, »To værksteder på Nordlangeland«, *FyStbog* 2008, 86.

[145] *Odense Adresse-Contoirs Efterretninger (Fyens Stiftstidende)* 10. maj 1791.

[146] LAFyn. *Fynske rytterdistrikt*. Div. sager.

[147] LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot. If. regnskab for kirkens restaurering 1918-1919 blev orglet nedtaget og erstattet af et nyt. Denne oplysning kan dog ikke bekræftes.

[148] Donators navn fremgik af en †sølvplade. *Møller 1916*, 111-2.

[149] Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

[150] *Jørgensen 1970*, 122; LAFyn. *Præsteark*. Sager vedr. kirken.

[151] *Jørgensen 1970*, 122.

[152] *Dalsgaard 1997*.

[153] Jens Henrik Olsen har bygget skibsmodeller til flere fynske kirker, herunder Vissenbjerg (s. 3422). Skibsmodellen var oprindeligt tiltænkt Orte Kirke (Båg Hrd.). Thalund, *Kirkeskibe*, 84.

[154] Kirkeejernes omkostninger ved anskaffelsen beløb sig til 280 rigsdaler for klokken foruden en kande brændevin til de medvirkende ved ophængningen. LAFyn. *Præsteark*. Rgsk.

[155] *Møller 1916*, 112.

[156] NM.Victor Hermansen, *Klokkeskatterne 1528-1601* (manuskript).

[157] Den ene kirkeværge, Laurs Thomsen, var fader til sognepræst Stephan Laursen, mens den anden – som foreslået af Albert Fabritius – kan have været en broder. Albert Fabritius, »Præsten Stephen Laursens notater om Verninge«, *FyÅrb* VIII (1962-64), 120.

[158] *KancBrevb* 20. aug. 1574; Larsen, *Rådsaristokrati* II, 21.

[159] For klokkens oprindelse i †Skt. Albani talte også John M. Møller, *Møller 1916*, 114.

[160] *Fabritius 1962-64* (note 157), 120.

[161] *Møller 1901-03* (note 2), 332-3.

[162] Det er anført om Bering, at han spillede 'smukt på harpe'. Richard Petersen, *Thomas Kingo og hans Samtid*, Kbh 1887, 246.

[163] Ifølge synet 1890 skulle bogstaverne på Schytts mindetavle males med hvid farve. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot.

[164] Erik Kroman (udg.), *Ambrosius Stubs Digte*, Kbh. 1972, 2, 26-27.

[165] Den begrænsede anvendelse af arkitektoniske elementer og navnlig tilbagespringet mellem konsol og bueslag minder om arbejder af Odense-Monogrammisten (*DK Odense* 1455 fig. 21, 2983 fig. 74).

[166] LAFyn. *Præsteark*. Ministerialbog. 3. juni 1782.

[167] Laurids Nielsen fik desuden tilladelse til at opsætte et epitafium; det er dog uvist om han begravedes i kirken. RA. *DaKanc*. C10. 1660-70. Fynske og smålandske registre 15. juli 1664.

Fig. 76. Indre set mod øst, o. 1900. Foto Lokalhistorisk Arkiv, Tommerup – *Interior looking east, c. 1900.*

[168] *Møller 1916*, 71-3.

[169] 1899 blev antallet af kister dog af J. M. Nissen opgivet til 'femten eller seksten'. LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.

[170] Hans Stephansen, der kun nåede at beklæde præsteembedet i Køng i to uger, skulle ifølge hans svoger og morbror Jeremias Lydersen Spleth 'nedsættes udi Verninge Kirke' 4. maj 1669. LAFyn. *Jens Erichsen (privatarkiv)*. Diverse dokumenter 1633-78. Breve til Jens Erichsen 1666-1678. Brev fra Jeremias Spleth 29. april 1669. Idet Hans Stephansen næppe er nedsat foran altret, hvortil kun sognets egne præster havde rettighed, må han antages at være nedsat i denne begravelse, som Spleth havde adgang til.

[171] LAFyn. *Præsteark*. Ministerialbog. 18. nov. 1688, 15. maj 1690, 13. aug. 1691, 27. maj 1695, 16. mar. 1696, 15. nov. 1700, 7. mar. 1703, 25. juni 1716, 12. mar. 1734; *Køng præstearkiv*. Ministerialbog. 3. juni 1737; endvidere *Møller 1916*, 145-6.

[172] Indskriften er suppleret efter beskrivelsen o. 1900, da stenen lå uden for den vestre kirkegårdslåge. LAFyn. *Provstiark*. Kirkebeskrivelser.

VERNINGE CHURCH

The church is positioned high in the landscape at the northern outskirts of the village by the highway between Odense and Assens. From 1671 it belonged to the Lord Admiral Henrik Bielke and from 1695 was associated with the manor house of Søholm in the neighbouring parish of Køng (Båg District), a parish that was an annexe in 1687-1727. In 1718 an unsuccessful attempt was made to incorporate it into the cavalry estate, frequently sold in the last quarter of the 1700s, and from the beginning of the 1800s owned by a partnership of farmers in the parish. It passed into freehold in 1914.

During the Swedish Wars of 1657-60 plundering Swedish soldiers got away with the †altar plate and altar cloth as well as a †bell.

Building. The Romanesque church was probably built in the middle or latter half of the 1100s of granite and consisted of chancel and nave. Associated with the chancel, which was remarkably short relative to its width, was a now-vanished apse. Both door spaces of the Romanesque church are preserved in their original place, but bricked up. In the Late Middle Ages the west end of the church was extensively rebuilt, presumably because of deteriorating foundations. The †south door of the church remained in its original place, but was completely renewed in brick above base level. On the outside a high, slender pointed arch can be seen – crowned by a re-used granite head from the Romanesque door (cf. fig. 7-8). The original north door appears to have been bricked up at the same time. Towards the end of the Middle Ages the church was furnished with a chancel extension and a presumably contemporary chapel in the north, a now-vanished †porch outside the south door, and a chapel in the south, which was built together with the †porch to the west of it. In the original chancel one sees traces suggesting that this may have had similarly secondary vaulting whose detailed design is unknown. Remains of now filled-in rudiments of planned vaulting of the nave can be seen above the arcade to the South Chapel. The width of the vault rudiments suggest a planned division into bays of the nave with three rectangular bays of vaulting. There is nothing to suggest that this vaulting was ever accomplished. The tower interior originally had a flat ceiling, and was connected to the nave by a wide, relatively rounded tower arch. General vaulting of the whole nave – that is, the extension of the chancel and nave and the tower interior – seems to have been the last phase of the medieval construction work. A masonry (†)crypt in the northern half of the North Chapel is known from 1664. The church has two buttresses, one on the south side at the conjunction between the original chancel and its extension, and one in the south east corner of the latter. In a stated attempt to remedy the poor repair of the church a drastic reduction was carried out around 1691. The tower was lowered by about 2 metres, the formerly high lead roof was also lowered, the porch in the south was demolished and the entrance was moved to the South Chapel. One has access to the top floor of the tower through a segmentally-arched door around the middle of the south wall of the intermediate floor. The door is reached by a free-standing stairway which until 1959 rose freely from south to north and then along the south wall of the nave and tower from the east to a landing in front of the door. The middle floor has two small peepholes, one in the west and one in the north. The low belfry floor is marked by a reduction from around 1691. In the east one sees two small, segmentally round-arched belfry lights immediately beneath the present cornice and located on either side of the roof ridge of the nave. Two large segmentally-arched belfry lights in the south and west are more recent. The gable triangles in south and north were built in 1879 to replace older wooden gables which were presumably set up around 1691. The roofing of the whole church has been in slate since 1879. According to Bishop Jacob Madsen, at

the end of the 1500s the church had lead roofing, although the tower had tiled roofing. There was a major restoration in 1918-19. In the restoration the South Chapel, which at the time functioned as the porch, was re-incorporated in the church. The floor in the nave, chapels and tower interior was lowered by about 0.5 m. The removal of the entrance to the tower necessitated extensive filling-in of the terrain west of the church.

Of Late Medieval *wall paintings,* most recently uncovered in 1966, only a circular cross now remains visible. Other †circular crosses, †minuscule inscriptions (including one corresponding to the one on the (†)parish clerk's seat) and rib decorations have been painted over again. In 1919 new †decoration was carried out with inspiration from Brylle Church (cf. p. 3324).

Furnishings. The oldest furnishing item in the church is the Romanesque font, a variant of the Højby type (fig. 43). Similarly Romanesque is an Italian ⋆censer, which is quite uniquely decorated with angels holding censers (fig. 37-39). This is now in the National Museum. A chancel arch crucifix with several local parallels must be considered Funen work from the period 1475-1500 (fig. 44-45). The other Late Gothic items comprise a later ⋆crucifix figure in the National Museum (fig. 46), a ⋆tabernacle now in the Odense City Museums (fig. 56a-b) as well as gables and relief-carved inscriptions from a (†)parish clerk's seat of 1508 (fig. 54-55). The baptismal dish, an example of 16th-century Nürnberg serial production, bears initials and the dating "1626", but can have been donated in 1665 at the earliest (fig. 42). A Communion table frontal painted to imitate textile should possibly be dated as early as c. 1550 (fig. 28). The altar set for the sick (fig. 35) from c. 1600 bears the owner's mark and initials of the incumbent Stephan Laursen, as does a panel with the date 1606 from a (†)priest's seat (figs. 54, 74). The Renaissance is further represented by the pulpit from 1621, which with its cartouches and herms belongs to a western Funen group (figs. 47-52). The altar candlesticks must be roughly contemporary (fig. 41). Wrought iron fittings from the 1600s have been re-used on the more recent door (fig. 75). A chalice was acquired in 1662 (fig. 33). Two ⋆altar cloths from the 1700s are in the National Museum (figs. 29-30). The altarpiece (fig. 31) is an illusionistic painting from the Rococo period, c. 1750-75, with an architecturally framed Last Supper painting, now attributed to the painter Niels Poulsen Dahlin. From the 1800s comes the bell and a poor box as well as an earlier altar painting by Anton Dorph from 1890, showing Jesus and the Woman of Samaria (fig. 32). The altar plate comprises a chalice and paten from 1928 and c. 1800 respectively (fig. 34). The organ was built in 1972 by P. Bruhn (fig. 59).

Sepulchral monuments. A memorial tablet was set up to the incumbent Peder Bering (†1727) and his wife Elizabeth Sophia Biner (fig. 62). A second one, to the incumbent Lauritz Schytt (†1756), was set up by his wife Karen Stub (fig. 63). There are five worn tombstones of unknown deceased, two of them figure stones (figs. 64-67). In the churchyard there are a whole six churchyard monuments from the 1600s (nos. 2-6, figs. 68-69). In addition, four tomb steles of wood are preserved (fig. 70) from the period c. 1825-50.